

С. Г. Гордієнко

**ГЕНЕЗА СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Київ 2023

УДК [346.546.1:34:304.44]::[006.015.8:321](477)=161.2

Г68

*Схвалено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
(протокол № 4 від 25.01.2023 р.)*

Рецензенти:

Кислий А. М. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП;

Довгань О. Д. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, радник Міністра освіти і науки України;

Доронін І. М. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач лабораторії, Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;

Романов М. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, завідувач кафедри національної безпеки та політології Національного університету «Острозька академія».

Гордієнко С. Г.

Г68 Генеза сутності та змісту державної безпеки України: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 100 с.
ISBN 978-617-7828-00-0

Монографію присвячено міждисциплінарному аналізу такого звичного для всіх, на перший погляд, феномену державної безпеки. Методологія дослідження переконливо доводить, що зазначений феномен має складну багатопланову структуру й підпорядковується закономірностям функціонування й розвитку складних соціальних систем.

У роботі досліджено теоретичні та суто прикладні проблеми безпеки країни, території, суспільства і органів влади та управління; наведено й проаналізовано практику правового та нормативного їх захисту в умовах сьогодення; визначено компетенцію органів влади у даній сфері; наведені пропозиції стосовно її оптимізації.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, здобувачів наукових ступенів, студентів, державних службовців, тобто усіх, хто цікавиться проблемою забезпечення державної безпеки України.

© Гордієнко С. Г., 2023

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ –

БЕЗПЕКА НАРОДУ

СВОЇМ СИНАМ –

ЗАХИСНИКАМ УКРАЇНИ ПРИСВЯЧУЮ

ЗМІСТ

Вступ	6
1. Трансформація поняття «державна безпека»	8
2. Складові безпеки української державності за сферами її буття.....	32
3. Повноваження державних органів у забезпеченні безпеки держави та напрями їх удосконалення	55
4. Стратегія забезпечення державної безпеки України як прикладна проблема	73
Загальні висновки	96

Вступ

Сама назва роботи – «Гене́за сутності та змісту державної безпеки України» свідчить про намагання автора підвести читача до пізнання величезної складності зазначеної **наукової проблеми** – форми вираження та існування завдання, яке фіксує: розвиток протиріч між її вимогами та наявними умовами її здійснення; посилення недостатності наявних засобів її здійснення; наростання неминучості дезорганізуючих процесів у системі, яка повинна вирішити дане завдання; необхідність пошуку та створення нових засобів, способів подолання цих протиріч, виявлення та реалізації нових можливостей вирішення даного завдання.

Гене́за – це опис походження, виникнення, становлення, розвиток, метаморфоза або (необов'язково) загибель об'єктів. **Сутність** – філософська категорія, що виражає головне, основне, визначальне в предметі, таке що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення. Категорія «сутність» нерозривно пов'язана із категорією «явище». Проте єдність сутності та явища не означає їхнього збігу. Це єдність відмінного: сутність завжди прихована за явищами. Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття, внутрішня особливість чого-небудь і повною мірою розкривається визначенням явища, або феномену. **Зміст** – це те, про що йдеться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується. Розумне тлумачення явищ – чи то в плані їх пізнання, чи то в плані їхньої доцільності.

Тобто автор спробує описати походження, становлення, розвиток та метаморфози такої наукової проблеми, як державна безпека України шляхом визначення її сутності та обґрунтування її структурних складових.

Останнє визначає актуальність нашого дослідження, яким ми продемонструємо читачу як повну невідповідність практики забезпечення державної безпеки України теоретичним напрацюванням, так і суттєві протиріччя в самій теорії безпеки, а також плутанині в правових та нормативних актах, які визначають сам термін та його змістовне наповнення, що веде до нерозуміння компетенції державних структур у її забезпеченні.

Тобто, необхідно констатувати, що склалася парадоксальна ситуація, коли постійно зростає потреба в забезпеченні державної безпеки України, активно робляться спроби на державному та відомчому рівнях реформувати систему її забезпечення, однак одержані результати не відповідають потребам особи, суспільства та саме держави в надійному забезпеченні їх безпеки від реальних та потенційних загроз .

Автор пояснює це недостатньою науковою активністю дослідження проблем забезпечення державної безпеки, відсутністю науково обґрунтованого аналізу організаційно-правових основ її реформування та відповідного їх наукового супроводження. На вирішення такого протиріччя і спрямоване це дослідження.

1. Трансформація поняття «державна безпека»

Державна незалежність і безпека України є її базовою політичною цінністю, а їх зміцнення і розвиток – головною стратегічною метою її державної влади. Незалежність передбачає спроможність і готовність держави захистити свою цілісність та непорушність кордонів; вести незалежну зовнішню політику винятково на підставі національних інтересів; мінімізувати зовнішню залежність. Державна незалежність є головною умовою успішної реалізації державного курсу на створення комплексної, цілісної, інтегрованої системи національної безпеки на суспільному, державному та політичному рівнях.

Суспільство в цьому комплексі відіграє роль джерела ресурсів і бази лояльності; **держава і політична система** – роль мобілізуючого й організуючого чинника; **збройна сила, дипломатія, пропаганда** – роль засобів реалізації пріоритетів національної безпеки.

Розвиток засад безпекової діяльності передбачає формування самодостатнього суспільства, здатного вижити й вистояти за несприятливих зовнішніх умов та за відсутності міжнародної підтримки. Для цього необхідними є налагоджені й тісно інтегровані системи життєзабезпечення (збройні сили і військово-промисловий комплекс, державне адміністрування, освіта, охорона здоров'я, базові технологічні цикли та процеси і критичні ресурси) та відповідні кадрові ресурси (офіцерів, інженерів, лікарів, викладачів, науковців тощо).

У загальному розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави.

Відповідно до пропозицій ЮНЕСКО національна безпека – це система державних і суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Більшість авторів визначають безпеку як певну характеристику якісного стану системи та її основних частин¹. Однак, наукові

¹ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

дискусії з даного приводу не матимуть під собою фундаменту без глибокого вивчення та обґрунтування концептів (концепт – сенс поняття, смислове значення імені (знаку) національної та державної безпеки.

Загуменна Ю. О. стверджує, що **категорія «національна безпека»**, маючи у своїй основі предикат «національна», уже перестала сприйматися наукою лише у етнополітичному сенсі – як винятковий атрибут націй та, відповідно, прояв винятково національних інтересів, щодо того ж по-різному можуть інтерпретуватися в різний час панівною верхівкою суспільства, а стала сприйматися швидше як **синонім загально-соціальної безпеки як безпеки державно організованого соціуму** в найширшому розумінні значення, як квінтесенції його глибинної потреби у безпечних, стабільних та упорядкованих умовах існування, з активною роллю державних та недержавних «акторів», відповідальних за відвернення внутрішніх і зовнішніх, реальних та потенційних загроз цим умовам суспільного існування і розвитку.

Вона констатує, що «різноманіття підходів до розуміння поняття «національна безпека» в соціально-політичних науках пояснюється слабкою концептуалізацією, відсутністю його чіткого визначення та значною кількістю її складових.

Нарешті, в межах **етатистської парадигми** основна увага приділяється забезпеченню безпеки держави, зокрема у воєнній сфері; по суті державна та національна безпека ототожнюються, поза сферою державного впливу національної безпеки за такого підходу не існує. Відповідно, національна безпека втрачає будь-який смисл без участі держави адже лише державні інститути є активними чинниками гарантування національної безпеки, через державні інститути і реалізацію ними функцій національна безпека набуває тих ознак, які наближують до розуміння її сутнісного значення².

² Етатизм, статизм (від фр. *État* або англ. *State* – держава) – напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. В юриспруденції етатизм ставить існування права в нерозривний зв'язок з існуванням держави і не визнає іншого права, крім як санкціонованого державою. В економіці «етатистськими» називають концепції та моделі, побудовані на жорсткому державному регулюванні економіки – тобто дирижизм (що може бути, а

Із цих методологічних позицій **національна безпека як така не може бути ототожнена із державною, адже вона є об'єктивно ширшою, ніж державна, що «є важливим маркером демократичності політичної системи певної держави.** Слід зазначити, що у державах з демократичним типом політичної системи поняття суспільства та держави не ототожнюються.

Ототожнення суспільства та держави свідчить про недемократичність політичної системи, про тоталітарний характер її політичного режиму. Зведення національної безпеки до державної не відповідає принципів різноманітності реально існуючих форм національної безпеки, з-поміж яких державна безпека – лише одна з можливих.

Так, національна безпека за сучасних умов сама є дуже нестабільною категорією: поступово особливої «ваги» набуває колективна безпека, що пов'язане зі зміною характеру війн та обмеженими потенційними можливостями окремих держав вирішувати функцію захисту власної території без підтримки міжнародної спільноти. Тож власне національна безпека постає як украй відносно явище, і не стільки як стабільний стан захищеності суспільних відносин, скільки як хитка (й не завжди поновлювана) рівновага загроз і реакцій на них.

Така методика постає фундаментальною теоретико-методологічною основою, яка не лише виявляє межі догматичних можливостей, але й зумовлює адекватне усвідомлення того, що національна безпека – це украй динамічний суспільний феномен, який перебуває у щільному взаємозв'язку із середовищем – усім комплексом суспільних відносин, причому особливості та алгоритми такого зв'язку безупинно змінюються.

Таким чином, стан придатності феномену національної безпеки до концептуалізації в рамках науково-правового дискурсу зумовлений такими обставинами:

— сама категорія національної безпеки спроможна сполучити внутрішньодержавні та міжнародні форми буття як глобального цивілізаційного феномену і носить міждисциплінарний характер;

може і не бути тісно пов'язано з політичним авторитаризмом). Етатизм розглядає державу як вищий інститут, який стоїть над усіма іншими інститутами.

— національна безпека, як явище найвищого соціального порядку має універсальний характер, висвітлюючи як різні модуси юридичного буття особистості, суспільства і держави, так і поєднуючи їх, сполучаючи ці модуси, ув'язуючи їх в системну єдність, здатну гарантувати безпечно середовище життя та функціонування (діяльності) як для особистості, так і для її колективних утворень – суспільства і держави.

Отже, «концептуалізація національної безпеки» як категорія відображає найсуттєвіші, з точки зору теорії права, правові (державно-правові) закономірності виникнення, функціонування та змін, що їх зазнає явище національної безпеки в системі суспільних відносин, що мають необхідний, цілеспрямований та закономірний характер. Відповідно, концептуалізація національної безпеки передбачає, що сферу безпекових відносин які складаються в суспільстві, слід досліджувати з змістовно-теоретичної точки зору, на базі чого можна виявити сутність та ознаки національної безпеки як самостійної категорії, а також розглянути особливості функціонування безпекових суспільних відносин з точки зору права – як відносин, урегульованих правом.

Отже:

— методологічні підвалини дослідження національної безпеки є фундаментальними засадами розкриття онтологічних (сутнісних), феноменологічних (форм зовнішнього прояву), аксіологічних (ціннісних), структурних та функціональних, інституціональних та нормативно-правових аспектів проблематики;

— категорія «концептуалізація національної безпеки» відображає найсуттєвіші правові (державно-правові) закономірності виникнення, функціонування та змін національної безпеки в системі суспільних відносин, що характеризуються цілеспрямованістю та закономірністю;

— феномен національної безпеки полягає в її співвідношенні із міжнародною безпекою; окресленні національних інтересів та конституційних цінностей як об'єктів національної безпеки; науковій верифікації новітніх загроз та встановленню оптимальних правових способів їх відвернення³.

³ Загуменна, Ю. О. Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології [Електронний ресурс] /

Куц Г. М. відзначає, що категорія національної безпеки є ширшою, ніж категорія державної безпеки, що є важливим маркером демократичності політичної системи певної держави.

Таким чином, оскільки у державах з демократичним типом політичної системи поняття суспільства та держави не ототожнюються, відсутнє й ототожнення концептів «національна безпека» та «державна безпека». У спрощеному вигляді можна зазначити, що категорія «національна безпека» співвідноситься з усіма сферами суспільного життя, тоді як категорія державної безпеки – з функціонуванням інституцій держави, що забезпечують здійснення її політики.

Більш просто: категорія «національна безпека» співвідноситься з усіма сферами суспільного життя, тоді як категорія державної безпеки – з функціонуванням інституцій держави, що забезпечують здійснення її політики.

Для проблематики державної безпеки характерними є питання турботи про охорону та оборону держави перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. Поняттям національної безпеки, окрім окреслених питань дискурсу державної безпеки, охоплюється ще й коло проблем, пов'язаних з успішним існуванням та розвитком суспільства, із захистом його цінностей. Мова насамперед йде про такі цінності як якість життя, суспільну солідарність, права людини, культуру, звичаї, національну ідентичність тощо.

У порівнянні з поняттям державної безпеки, дефініція національної безпеки ширша, вона охоплює потреби та цінності різноманітних суспільних груп. Саме реалізація таких цінностей є метою діяльності демократичних держав. Адже класична дефініція державної безпеки може бути застосовною щодо кожної держави, не зважаючи на політичний режим, який притаманний певній політичній системі. Дефініція ж національної безпеки чітко співвідноситься саме з демократичними політичними системами, оскільки нею охоплюється забезпечення безпеки структур громадянського суспільства (яких в принципі не може існувати в умовах тоталітарного політичного режиму). Отже, у концептуальній демаркації понять «на-

ціональна безпека» та «державна безпека» вагомого значення набуває тип політичного режиму в державі. Чим більш розвинуте демократичне суспільство, тим легше виявити концептуальні відмінності між обома дефініціями. За умов домінування недемократичного політичного режиму у державі (тоталітаризм/авторитаризм) концептуальні ознаки цих понять «зливаються», що врешті призводить до їх ототожнення⁴.

Терміни «національний» і «державний» розглядаються в словниках як синонімічні. визначення обох правових дефініцій є в значній мірі ідентичними – обидві дефініції побудовані на тотожній сукупності складових ознак і властивостей явища безпеки. Визначено, що безпека державна від національної відрізняється тільки тим, що передбачає захищеність важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Також можна зробити висновок, що поняття «національна безпека», що міститься в ст.1 Закону України «Про національну безпеку України», не в повній мірі відображає його сутність на сучасному етапі історичного розвитку нашої держави⁵.

О. В. Українчук одним із перших науковців на теренах України визначив, що **національна безпека** – це специфічний вид суспільних відносин, які складаються між людьми та їх колективами у процесі здійснення цілеспрямованої діяльності щодо досягнення стану оптимального функціонування і розвитку суспільства та його структур шляхом правильного вибору перспективних цілей, ефективної централізації загроз, що виникли, стимулювання і створення позитивних процесів⁶.

⁴ Куц Г. М. Концептуалізація понять «національна безпека» і «державна безпека» у політико-правовому дискурсі // *Сучасне суспільство*. 2020, Випуск 1 (20) – С. 139 – 153.

⁵ *Серьогіна Н. О.* Теоретико-методологічний аналіз співвідношення понять «національна безпека», «державна безпека» та «продуктивна зайнятість» // Electronic scientific publication «Public Administration and National Security» <https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/>

⁶ Українчук О. В. Обеспечение национальной безопасности в условиях формирования в Украине гражданского общества и демократического, правового, социального государства: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1994.

Національна безпека України забезпечується специфічною діяльністю суспільних інститутів, спрямованою на створення й удосконалення умов та чинників (гарантій) ефективної життєдіяльності народу. **Відповідні суспільні інститути утворюють систему забезпечення національної безпеки України.**

Однією з ключових складових національної безпеки є державна безпека, національну безпеку не можна звужувати до державної, адже це загрожуватиме пріоритетом інтересів держави над інтересами народу.

У системі національної безпеки одними з головних пріоритетів є її державно-політичний та соціально-економічний аспекти.

Державно-політичний аспект полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, недоторканності її кордонів, внутрішніх і міжнародних інтересів Української держави та її впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційним шляхом, а також прав та свобод громадян, виживання у випадках катастроф, стихійних лих і мінімізації їх наслідків.

Соціально-економічний аспект забезпечує стійкість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері.

Усталеною традицією для будь-якої цивілізованої держави є прагнення до забезпечення територіальної цілісності, недоторканності кордонів як найважливіших передумов безпечного існування і вільного розвитку народу. Вирішення пов'язаних з цим завдань покладається на спеціально утворені державні інституції: Збройні сили України; спецслужби; Міністерство внутрішніх справ; відомства, які здійснюють дипломатичну та зовнішньоекономічну діяльність та ряд інших.

Загрози національній безпеці України (внутрішні та зовнішні, реальні та потенційні) безпосередньо впливають на **якісний стан безпеки держави.**

Головною характеристикою якості стану безпеки нації та держави, як організації політичної влади, є її обороздатність

(можливість суверенної держави забезпечити територіальну недоторканність власними силами, що є найбільш значущою її характеристикою) та здатність протистояти антиконституційним і антикорупційним виявам в суспільстві.

Сучасні ідеалісти й еkleктики з легкістю оперують різними поняттями, довільно змінюють їх історичний та науковий зміст, але ламання наукових понять, насамперед, означає радикальну зміну їх змісту, основних, істотних ознак, заміну старих класичних понять новими, що принципово відрізняються за змістом від усталених наукових понять. Розвиток понять у суспільних науках показує, що при крутому ламанні їх зміст принципово змінюється, що ці якісні зміни виникають тоді, коли відбувається взаємоперехід кількості в нову якість у всіх головних ознаках соціального поняття⁷.

Тобто загальних правил визначення понять беззаперечно потрібно дотримуватися⁸.

Як зазначалося вище, національна безпека, державна безпека і безпека держави за їх семантичної схожості не є тотожними поняттями, однак у результаті «міждисциплінарного транзиту» категорії «безпека» її похідні (національна безпека, державна, воєнна та ін.) поступово «розмиваються», а їх зміст втрачає свою категоріальну чіткість.

З одного боку, поняття національної безпеки стало невід'ємним атрибутом більшості воєнно-політичних концепцій, аналітичних і прогностичних розробок довгострокового, глобального характеру. А з іншого – й досі немає чіткої, загальновизнаної дефініції поняття, і до того ж розбіжності між науковими школами та окремими дослідниками досить радикальні.

⁷ Гордієнко С. Г. Методологічні орієнтири розробки понятійно-категоріального апарату у сфері державної безпеки // Зб. наук. пр. НА СБ України. Критерії оцінки діяльності органів СБ України. Київ, 2004. № 12. С. 140–146.

⁸ Гордієнко С. Г. Молодому науковцю коротко про необхідне [Текст] : науково-практ. посіб. Київ: КНТ, 2007. 90 с.; Гордієнко С. Г. Молодому науковцю СБ України коротко про необхідне: наук.-практ. посіб. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2008. 89 с.; Гордієнко С. Г. Молодому науковцю коротко про необхідне [Електронний ресурс] : наук.-практ. посіб.; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Електронні текстові дані (1 файл: 900 Кбайт). 2-ге вид., перероб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 105 с. [Назва з екрану]: <http://ipp.kpi.ua/about/vikladachi/gordienko/>

Відповідно до законодавства України державну безпеку забезпечує лише Служба безпеки України та й то від загроз невоєнного характеру. А як же зрозуміти призначення Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів і всіх його складових: Збройних сил, Державної прикордонної служби тощо у повсякденні? Тобто Збройні сили, а саме їх військовий потенціал у мирний час не є стримуючим фактором від будь-якої військової агресії проти країни?!

Останнє є логічно безглуздим.

Тобто, гіпотетично, безпеку держави, як апарату влади та управління, забезпечує достатня кількість органів та організацій держави, але у кожній з них – своя компетенція!

Таким чином, визначення поняття «національної безпеки України» та «державної безпеки України» відповідно Закону України «Про національну безпеку України» потребує уточнення, хоча б до такого: це – «надійне, стабільне функціонування суспільства та держави і нарощування їх потенціалу як умови їх існування і захищеності від реальних та потенційних загроз»⁹.

Відповідно до попередніх доробок, основу яких становлять матеріали з грифами обмеження у доступі¹⁰ (на які безпідставно посилаються А. Капуловський та О. Жарий, які не могли мати до них доступу), та достатньої кількості відкритих публікацій стосовно визначення поняття державної безпеки, можна зробити ряд попередніх висновків.

⁹ Яценко В. А. Щодо визначеності поняття «національна безпека України» // Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи: зб. матеріалів круглого столу, (Київ, 28 берез. 2019) / М-во оборони України, Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського; Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т інформатики і права / упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богуцький; за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ: ФОП О. В. Ямчинський, 2019. С. 45–48.

¹⁰ Гордієнко С. Г. Про поняття «державна безпека» // Наук. вісн. Акад. СБ України. Київ, 1998. № 6–7. С. 33–41; Гордієнко С. Г. Сутність та зміст поняття «державна безпека» // Стратегічна панорама. Київ, 2003. № 2. С. 114–120; Гордієнко С. Г. Методологічні орієнтири розробки понятійно-категоріального апарату у сфері державної безпеки // Зб. наук. пр. НА СБ України. Критерії оцінки діяльності органів СБ України. Київ, 2004. № 12. С. 140–146; Гордієнко С. Г. Методологічні аспекти теорії державної безпеки України та захисту інтелектуальної власності Службою безпеки // Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України: матеріали наук.-практ. конф., (Київ, 29 черв. 2004 р.). Київ: Вид-во НА СБ України, 2004. С. 70–73.

Потрібно враховувати, що зміст поняття «безпека» ширший, ніж статичний «стан захищеності» соціальної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, а тим більше – «стан її непорушності».

Можна передбачити, що безпека соціальної системи залежить від її здатності:

— ефективно нейтралізувати реальні та потенційні внутрішні та зовнішні загрози;

— стимулювати, використовувати та створювати у своїх інтересах позитивні явища, фактори і процеси, що впливають на соціальну систему;

— стимулювати трансформацію нейтральних щодо даної системи факторів у позитивні і водночас протидіяти їх трансформації у негативні фактори, процеси, явища.

Отже, безпека соціальної системи є станом її оптимального функціонування і розвитку за умов правильного вибору перспективних цілей, ефективною нейтралізації загроз, що виникають, стимулювання і створення позитивних процесів.

Вперше визначення поняття «державна безпека» зустрічається у таких виданнях як «Контррозвідувальний словник», «Єдиний словник чекістської термінології», «Основи контррозвідувальної діяльності радянських органів державної безпеки», працях Вищої школи КДБ СРСР та ін.

Проте єдиного поняття так і не відпрацьовано, тому що загальної методики визначення поняття не було вибрано.

Розглядаючи низку визначень державної безпеки, що зустрічаються в спеціальній літературі і які висвітлюють сучасні погляди на цю проблему, слід зазначити, що вони не відповідають вимогам, які до них висуваються (немає чітких критеріїв відмінностей від інших, неоднозначні й суперечливі).

У публікаціях зустрічаються визначення державної безпеки юридичного характеру. Однак усі вони без винятку занадто політизовані (вживаються терміни: внутрішні і зовнішні вороги, ворогуючі елементи, антирадянські центри, ворожі соціальному ладу сили, противник та інші, які загалом можуть бути замінені терміном «загрози»). Таким шляхом йдуть законодавці більшості країн, де в нормативному акті після визначення якого-небудь поняття надається розлоге пояснення через визначення мети, завдань і принципів діяльності.

Майже у всіх визначеннях державна безпека розглядається як стан суспільного та державного ладу або його основ, що характеризується певними якостями, а саме: міцністю, непорушністю, незалежністю, захищеністю. Недоліком наведених визначень є також те, що їх права, визначальна частина розпливчата, вживаються загальні фрази: внутрішні і зовнішні класово-ворожі сили; будь-які підривні сили і елементи; інші джерела безпеки; внутрішні і зовнішні вороги, корінні підвалини розвиненого соціалістичного суспільства, корінні інтереси радянського народу, різні зарубіжні антирадянські центри та ін. Визначення хибують на стилістику, наприклад, «незалежність соціалістичної держави з боку всяких підривних сил...»

Перспективною нами вважається ідея поєднання поняття «державна безпека» з категорією «відносини».

Отже, зрозуміло, що поняття «державна безпека» досить складне, багатоаспектне, інтегроване з багатьох понять і відповідно висвітлює безпеку не тільки держави, а й окремої особи та суспільства загалом¹¹.

Хоча кожне визначення має свої особливості, ознак сучасне трактування безпеки як «стану захищеності» конкретного соціального об'єкта (особи, суспільства, держави) позитивно сприймається у політичних та наукових колах.

Беручи до уваги істотну специфіку визначення терміна «державна безпека» за часів СРСР, визначення цього поняття траплялося лише у виданнях КДБ СРСР.

Одним із перших до цієї проблеми звернувся Є. Борисоглебський. До початку 1990-х років зазначені питання висвітлювалися у статтях В. Тетеріна, Ю. Коршунова, Ю. Долгополова, С. Володіна, Ю. Авдєєва, П. Коршикова та О. Ніколаєва.

Проблеми забезпечення державної безпеки досліджувалися також вченими України, які безпідставно і неправомірно ототожнюють державну безпеку з національною.

Аналізуючи зміст практичної діяльності органів державної безпеки – Служби безпеки України, яка визначена законодавством

¹¹ Гордієнко С. Г. Про поняття «державна безпека» // Наук. вісн. Акад. СБ України. Київ, 1998. № 6–7. С. 33–41.

єдиним органом, який її забезпечує, вона завжди здійснюється за межами захисту державних інституцій.

Розглядаючи суспільні відносини, можна зробити висновок, що спецслужба будь-якої країни не спроможна (й не має таких повноважень) забезпечити безпеку у повному обсязі усіх без винятку суспільних відносин. З огляду на це Служба безпеки України має забезпечувати пріоритетні інтереси суспільства через забезпечення безпеки держави в основних сферах діяльності України: економічній, політичній, воєнній та науково-технічній і то лише досить специфічними силами та засобами в певних організаційних формах.

Однак, і це принципово, держава має бути тільки ефективним засобом, суб'єктом виконання завдань, які необхідно вирішувати суспільству. Тому нами раніше пропонувалося визначити пріоритетність діяльності Служби як державного органу таким чином: органи державної безпеки мають забезпечувати безпеку суспільства у спосіб забезпечення передусім безпеки власне держави спеціальними формами, методами, силами та засобами. Бо забезпечити одночасно безпеку всіх «осіб», без конкретної їхньої причетності, наприклад, до «секретів», навіть теоретично неможливо. А забезпечити безпеку суспільства загалом і його основи – держави – спецслужби не тільки спроможні, а й повинні, інакше вони не виправдають свого призначення як державного органу. Тобто необхідно реалізовувати принцип розумного балансу інтересів особи, суспільства і держави, їх взаємної відповідальності.

Використовуючи формально-логічний метод, поняття «державна безпека» можна сформулювати так. **Безпека держави** – це різновид національної безпеки, що передбачає спроможність держави забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій, а також стан їхньої захищеності від потенційних і реальних загроз. Саме за таких умов безпеці держави притаманні окремі ознаки національної безпеки.

Таким чином, згідно з теоретичними положеннями забезпечення безпеки держави, СБ України забезпечує її безпеку зазвичай тільки «спеціальними» силами та засобами, формами і методами. Це й зрозуміло, адже кожному суб'єкту влади (Президенту,

Міністерству оборони, Міністерству внутрішніх справ, прикордонним військам, судам, прокуратурі тощо) належить забезпечувати безпеку держави лише їм дозволеними законодавством силами та засобами.

Отже, статус та сутність діяльності СБ України може визначитися наступним чином: Служба безпеки України – державний орган, який забезпечує безпеку держави у спосіб виявлення, попередження та припинення протиправної діяльності (розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та посягань на суверенітет України) організацій, груп та осіб у політичній, економічній, науково-технічній, війсьній та соціальній сферах діяльності України спеціальними силами, засобами, методами та формами.

Можна констатувати, що діяльність СБ України щодо забезпечення безпеки держави полягає у підтриманні певного якісного стану суспільних відносин, що потребують нормативно-правового закріплення і постійного коригування залежно від конкретних соціально-політичних умов та оперативної обстановки.

Нині, як вже неодноразово зазначалося термін «державна безпека» автоматично підміняє поняття «безпека держави», яке конкретніше та точніше, ніж перше, але не таке придатне для політичного вжитку.

Однак, якщо взяти за вихідне твердження, що термін «державна безпека» відображає тільки забезпечення безпеки держави, можна уникнути низки протиріч, що постали останнім часом. Застосувавши теорію домовленості, можна зняти формальні протиріччя, але не змістовні. На цій підставі можна створити, звичайно, недосконалу, але систему класифікації «безпек»: національна безпека, суспільна безпека, безпека держави, воєнна безпека, політична безпека, економічна безпека тощо.

Таким чином, поняття безпека держави – як здатність системи суспільних відносин (у державно-політичній та соціально-економічній сферах діяльності суспільства), що безпосередньо пов'язана із забезпеченням оптимального функціонування її інститутів (насамперед державної влади) забезпечити безпеку особи, суспільства і

держави при конкретному балансі їх життєво важливих інтересів» знаходить своє підтвердження¹².

Спроба аналізу сутнісних і змістовних характеристик різних «безпек»: нації, народу, етносу, політичної нації, території, країни та держави приводить до вкрай простого висновку, що обсяг понять і їх «вага», а саме – безпеки нації, політичної нації, етносу, народу, території, території держави, країни, держави та суверенної держави є різним.

Останнє абсолютно аргументовано засвідчив у своїх працях М. Степико¹³. Згідно з Концепцією національної безпеки України головним суб'єктом забезпечення національної безпеки є держава, яка також має відповідні ознаки та критерії своєї безпеки.

До інституцій, без яких не може існувати й ефективно функціонувати будь-яка держава, насамперед відносять: державний суверенітет, державний кордон, територіальну цілісність, конституційний лад, економічний, науково-технологічний і оборонний потенціал, відповідно організовану державну владу, яка проводить незалежну внутрішню і зовнішню політику, захищає своїх громадян за кордоном¹⁴.

Зазначене частково підтверджується аналізом доробок з Вікіпедії¹⁵ та О. Чувакова. Зіставлення понять «державна безпека» та «національна безпека» показує, що вони виражають єдину сутність – стан країни, при якому забезпечується розвиток особи, суспільства і держави та захист національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, ці поняття можна розглядати як ідентичні, однак поняття «національної безпеки», як уже відзначено, більш точно і предметно відображає сутність розглянутого явища¹⁶.

¹² Гордієнко С. Г. Методологічні аспекти теорії державної безпеки України та захисту інтелектуальної власності Службою безпеки // Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України: матеріали наук.-практ. конф., (Київ, 29 черв. 2004). Київ: Вид-во НА СБ України, 2004. С. 70–73.

¹³ https://scholar.google.com.ua/citations?user=A_lr9VMAAAAJ&hl=ru

¹⁴ Картавцев В. С., Гордієнко С. Г. До питання про концептуальні засади діяльності Служби безпеки України // Наук. вісн. Акад. СБ України. Київ, 1997. № 5. С. 3–10.

¹⁵ Матеріал з Вікіпедії.

¹⁶ Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять // Правова держава. 2012 С. 193–196.

З останнім погодитися складно, оскільки О. Чуваков наостанок суперечить собі, зіставляючи безпеку країни з безпекою держави. Останнє, швидше за все, і завадило йому дати власне визначення державної безпеки.

Так, В. Чумак і Б. Бернадський обґрунтовують нетотожність безпеки нації та держави. Вони підтримують І. Храбана, який зауважив, що ототожнення цих двох відмінних понять створює загрозу утвердження пріоритету інтересів держави над інтересами народу.

Тож питання державної безпеки зводиться до питання захищеності державної влади.

Тобто йдеться про захищеність державного суверенітету, державного апарату, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Вовк О. О. в праці «Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки» відзначає, що державна безпека – складова національної безпеки, стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, громадської злагоди, що забезпечується діяльністю державних органів як законодавчо, так і реально¹⁷.

Медвідь М. М. констатує, що за результатами аналізу наукових праць та завдяки застосуванню абстрактного мислення обґрунтовано невірне нормативно-правове співвідношення понять державної безпеки як складової національної безпеки.

«Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і суспільства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах міграційної політики, охорони здоров'я, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та в інших сферах при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам».

¹⁷ Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки // Часопис Київського університету права № 2013/2 – С. 43 – 48.

«Державна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз державним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, охорони здоров'я, освіти й науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова й інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту і зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології та навколишнього природного середовища та в інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз державним інтересам»¹⁸.

Як зазначає Павленко В. П. питання визначення, а також змістового наповнення такої наукової категорії, як «безпека держави», в українській правовій доктрині досі залишаються відкритими. Загалом не припиняються дискусії в науковій літературі щодо змісту поняття «безпека», її видів та співвідношення «видових» понять: «національна безпека», «державна безпека», «безпека держави», «суспільна безпека».

Наслідком розбіжностей у поглядах науковців щодо цих питань стала відсутність у законодавстві з проблеми безпеки єдиної термінологічної системи.

¹⁸ Медвідь М. М. Державна та національна безпека: понятійно-категоріальний апарат // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 2'2017. – С. 74 – 84.

У загальному вигляді під безпекою держави, як однією з головних умов нормального розвитку людини та суспільства, розуміється захищеність якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресивний розвиток людини та суспільства в конкретних історичних та природних умовах від небезпек, джерелом яких є внутрішні та зовнішні суперечності.

Безпека держави є складником більш широкого поняття «національна безпека», під якою розуміють безпеку її народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні.

Отже, **національна безпека** – це достатня за рівнем та характером захищеність національних ресурсів та цінностей, а також державних, громадських та особистих інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Державна безпека – це «збалансований стан функціонування держави як політичного інституту влади, який досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу наявних і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) та дає змогу державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави».

В Україні державна безпека є лише одним із напрямів у сфері національної безпеки. При цьому варто наголосити, що зазначений напрям має ключове значення для забезпечення національної безпеки загалом, тому саме державні органи організують і безпосередньо забезпечують національну безпеку. Незабезпечення належного рівня державної безпеки загрожує руйнуванням чинної системи національної безпеки, громадянською війною та масовою загибеллю населення.

У сучасних умовах, на думку Павленка В. П. основними напрямками забезпечення державної безпеки України є розвідувальна, контррозвідувальна та прикордонна діяльність, боротьба з тероризмом і злочинністю, що посягає на основи державного та громадського устрою, забезпечення інформаційної безпеки, державної охорони, мобілізаційної підготовки та мобілізації органів державної влади.

Тобто:

Державна безпека – це частина національної і зводиться переважно до політичного аспекту. Держава посідає особливе місце в політичній системі суспільства, що визначається тим, що вона виступає організацією всіх громадян, представляючи суспільство загалом і приймаючи владні рішення, що стосуються всіх членів суспільства та обов'язкові до виконання кожним зокрема; держава має у своєму розпорядженні спеціальний апарат управління та примусу, розгалужену системою юридичних засобів, що дають змогу використовувати різні способи примусу та переконання. Держава має суверенітет, є його головним суб'єктом, основним джерелом реалізації політичної влади. У зв'язку з цим безпека держави передбачає захищеність насамперед політичних інститутів та відносин, що складаються у вигляді установ (державних та громадських), характеру та змісту їхньої діяльності, взаємин між ними, практики політичного життя.

Поняття «державна безпека» й «безпека держави» в цьому випадку доцільно розглядати як синоніми, які трапляються в конституціях низки зарубіжних держав. Тому поняття «безпека держави» («державна безпека»), на наш погляд, варто характеризувати як стан захищеності державного устрою, державних органів, територіальної цілісності держави, а також її суверенітету від внутрішніх та зовнішніх загроз¹⁹.

На підставі опрацювання сукупності підходів до трактування поняття «державної безпеки» Свіркою С. В. сформовано та умотивовано авторське бачення цього терміну, під яким пропонується розуміти такий стан захищеності різновекторних інтересів держави та її простої кластерної одиниці – громадянина, за якого забезпечується ефективне функціонування всіх сфер, галузей, інституціональних секторів (у тому числі їх одиниць), механізмів загалом та реалізація власне функцій та повноважень інституту держави зокрема з метою їх подальшого розвитку в умовах мінливого середовища, зовнішніх та внутрішніх загроз.

¹⁹ Павленко В. П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах України / Нове українське право, Вип. 3, 2022. – С. 104-110.

Ним запропоновано таку сукупність складових державної безпеки: безпека загально-державного управління; політична безпека; економічна безпека; військова безпека; безпека громадського та правового порядку; соціально-гуманітарна безпека; інформаційно-комунікаційна безпека; ресурсно-екологічна безпека; техніко-техногенна безпека; міжнародно-дипломатична безпека.

Така сегментація державної безпеки враховує вітчизняне нормативно-правове поле, світові підходи до визначення об'єктної уваги держави та її загроз, сучасні тенденції до розвитку громадського суспільства²⁰.

Янчук А. О. відзначає, що державна безпека – це форма (вид) забезпечення національної безпеки, яка реалізується державними інститутами з використанням розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності з метою охорони та захисту державного суверенітету, незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, її державного управління та національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз з боку розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організованих зло-чинних угруповань, окремих осіб та протидії скоєнню кримінальних корупційних правопорушень, які становлять загрозу національній безпеці України.

Визначені в Законі України «Про основи національної безпеки України» загрози у сфері державної безпеки свідчать про необхідність розширення суб'єктів забезпечення державної безпеки. До суб'єктів забезпечення державної безпеки також слід віднести: Розвідувальні органи України, Національне антикорупційне бюро України, спеціалізовані підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю у правоохоронних органах України, які діють на підставі Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»²¹.

²⁰ Свірко С. В. Складові державної безпеки в контексті об'єктної уваги державного управління // ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ. Інвестиції: практика та досвід № 11/2021. – С. 72 – 78.

²¹ Янчук А. О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 1 ' 2016. – С. 342 – 355.

Головними напрямками державної політики у сфері забезпечення державної і громадської безпеки, на їх погляд, на довгострокову перспективу повинні стати посилення ролі держави як гаранта безпеки особистості, удосконалення відповідного правового регулювання²².

Л. Акімова стверджує, що в рамках концепції національної безпеки розглядається, насамперед, забезпечення самого існування держави, дотримання її суверенітету та територіальної цілісності, а також здатності адекватно реагувати на будь-які реальні і потенційні внутрішні та зовнішні загрози²³.

Також поняття безпеки аналізують О. Турченко та А. Гончарова, як міждисциплінарну категорію, однак не даючи їй визначення, а лише наводять свої висновки з проблеми²⁴.

Слід зауважити, що таке є неприпустимим і недоречним у наукових працях.

А. Капуловський при визначенні пріоритетів безпеки особистості і державної безпеки відзначає, що держава, забезпечуючи свою безпеку, може одночасно сама становити постійну небезпеку і загрозу для населення країни²⁵.

На думку І. Козьякова, однією з новел Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. є те, що вперше сформульовано та закріплено у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили норму-дефініцію, яка містить тлумачення правового поняття «державна безпека».

Передусім автор зазначає, що загальним для доктринального визначення «державної безпеки» є те, що вона є компонентом категорії «національна безпека» та співвідноситься з нею як окреме й

²² Чумак В. В., Бернадський Б. В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека» // Правничий вісн. ун-ту «КРОК». 2014. Вип. 20. С. 95–103.

²³ Акімова Л. М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки // Держ. упр.: удосконалення та розвиток. 2015. № 5.

²⁴ Turchenko O., Ovcharova A. «Безпека» як міждисциплінарна категорія // Правничий часоп. Донец. ун-ту, [S.l.], n. 1/2, p. 30-39, Jan. 2015. ISSN 2518-7953. Режим доступу: <<http://jrch.donnu.edu.ua/article/view/2704>>. Дата доступу: 04 dec. 2019.

²⁵ Капуловський А. В. Визначення пріоритетів безпеки особистості і державної безпеки при прийнятті управлінських рішень // Вісн. НАДУ. 2014. С 38–42.

загальне, а опис найістотніших ознак поняття проведений з логічними та лінгвістичними недоліками.

Беручи до уваги основні підходи законодавства до визначення національних інтересів, правове поняття **державна безпека** має відображати певний стан держави, за якого створені умови для існування встановленого конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності України²⁶.

Серьогіна Н. О. відзначає, що терміни «національний» і «державний» розглядаються в словниках як синонімічні, визначення обох правових дефініцій значною мірою ідентичні – обидві дефініції побудовані на тотожній сукупності складових ознак і властивостей явища безпеки. Визначено, що безпека державна від національної відрізняється тільки тим, що передбачає захищеність важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Також вона робить висновок, що поняття «національна безпека», що міститься в ст.1 Закону України «Про національну безпеку України», не в повній мірі відображає його сутність на сучасному етапі історичного розвитку нашої держави²⁷.

Вовк О. О. шляхом аналізу співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки стверджує, що державна безпека – це складова національної безпеки, стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, громадської злагоди, що забезпечується діяльністю державних органів як законодавчо, так і реально²⁸.

В. Настюк відзначає, що державна безпека є системою загальних та спеціальних заходів, які забезпечують надійне та стабільне існування держави, як політичної організації всього суспільства, а

²⁶ Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики // Теорія держави і права. 2019. С. 160–164.

²⁷ Серьогіна Н. О. Теоретико-методологічний аналіз співвідношення понять «національна безпека», «державна безпека» та «продуктивна зайнятість» // Electronic scientific publication «Public Administration and National Security» <https://www.inter-nauka.com/magazine/public-administration/>

²⁸ Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки // Часопис Київського університету права № 2013/2 – С. 43 – 48.

також забезпечує її захист від реальних і потенційних загроз (ризиків) зовнішнього та внутрішнього характеру, які здатні завдавати шкоди її нормальному функціонуванню, що є цілком справедливим і доведеним²⁹.

Так, І. Корж виділяє три види безпеки, які у своїй сукупності і системності складають **безпеку України (безпеку держави)**: державна безпека; суспільна безпека і безпека особистості (людини і громадянина). Найбільш прийнятним сучасним визначенням держави є його визначення як організації політичної влади, необхідної для виконання не лише класових завдань, а й загальних справ, що витікають із природи будь-якого суспільства.

Також автор робить кілька не завжди обґрунтованих припущень стосовно широкого і вузького розуміння понять, як системи складових поняття, що є вже нонсенсом. Однак заслуговує на увагу його визначення державної безпеки, хоч і зроблене з певними логічними помилками.

На превеликий подив у науковій періодиці зустрічаються статті, які є лише переписуванням чужих думок та висновків і які не несуть в собі нове знання стосовно визначення поняття державної безпеки³⁰.

Інші автори лише погоджуються з висновками та визначеннями своїх попередників, але не надають своїх трактовок понять: «Зважаючи на виклики сучасного стану суспільно-політичного, міжнародного розвитку України, наукові дослідження окремих вчених та з метою розведення тотожного сприйняття понять «державна безпека» і «безпека держави». На думку Баюка М. І., найвдалішим, лаконічним, змістовним є твердження С. Гордієнка, за яким «державна безпека – різновид національної безпеки, що передбачає

²⁹ Настюк В. Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки // Міжнародна наук.-практ. конф. «Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти», (16 квіт. 2015). ХЮА ім. Ярослава Мудрого. С. 56–58.

³⁰ Жарий О. К. Генезис законодавчого терміна «державна безпека» // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 116. С. 17–25; Капуловський А. В. Визначення пріоритетів безпеки особистості і державної безпеки при прийнятті управлінських рішень // Вісн. НАДУ. 2014. С. 38–42.

спроможність держави забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій, а також стан їхньої захищеності від потенційних і реальних загроз»³¹.

У побутовому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу (нації), який досяг рівня організації у формі незалежної держави, або стан, що забезпечує захист держави, її інститутів і джерел її могутності від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Таким чином, загалом, **категорія національної безпеки** структурно окреслюється як ступінь (міра, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи (громадянина), суспільства (народу, нації) і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз або ступінь (міра, рівень) відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства й держави, і однією з важливих її складових є державна безпека.

Тож у системі національної безпеки головними пріоритетами є державно-політичний та соціально-економічний аспекти.

З урахуванням зазначеного, термін «державна безпека» визначається як якісно визначений законодавством стан функціонування держави, як політичного інституту влади, що досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед, інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) та дозволяє державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави.

Виходячи з того, що найбільш прийнятним визначенням держави є визначення її як організації політичної влади (**складова суспільства, яка його організовує**), можна зазначити що **безпека держави, як системи політичної влади в Україні, залежить від її політичної, економічної, наукової та науково-технологічної складових, які є фундаментом інноваційної політики України.**

³¹ Баюк М. І. Гуманітарна складова політики державної безпеки: поняття, принципи // Університет. наук. зап. 2018. № 1. С. 186–199. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_18

Останні, як і їх якісні характеристики, мають бути визначені та закріплені законами та іншими нормативними актами в доктринах, концепціях, стратегіях та програмах.

Тобто державна безпека – це:

— безпека державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом;

— безпека державотворення і конструктивної політики задля стабільності суспільства;

— наявність політичного суверенітету;

— територіальна цілісність України і недоторканність її кордонів;

— безпека інститутів державної влади;

— безпека національно-державних інтересів у сфері економіки.

Таким чином, гіпотеза, що безпеку держави, як апарату влади та управління, забезпечує значна кількість її органів, у кожного з яких є своя компетенція, знаходить своє попереднє теоретичне підтвердження.

2. Складові безпеки української державності за сферами її буття

Для з'ясування стратегічних складових державної безпеки доцільно, насамперед, визначитися з такими феноменами як політика, безпека політичної системи та державного устрою України, політична економія та економіка. Усі ці визначення дуже міцно пов'язані між собою, взаємопереходять одне в одне та найбільш реально дають можливість окреслити стратегічні, пріоритетні напрями державної діяльності, а також визначити напрями її забезпечення.

Що ж таке політика? Це: і мистецтво можливого; і наука державного управління; і участь у справах держави; і напрям діяльності держави; і певні форми, мета, завдання, зміст діяльності держави. Сфера політики охоплює питання державного устрою, управління країною, керівництво соціальними спільнотами: класами, різними суспільними групами людей, політичну боротьбу політичних партій, політичних рухів та ін. У політиці відображаються корінні, життєві інтереси соціальних спільнот, класів.

У питанні визначення поняття політики в суспільствознавстві сформувались дві основні позиції.

Перша – традиційна. Політика визначається через суть і зміст діяльності держави, через участь людей у здійсненні, або опануванні державної влади. Політика – наука про державу, більш давня і водночас більш близька до здорового глузду.

Друга – політика визначається як певний вид соціальної діяльності, не обов'язково поєднаної з державною владою.

Отже, визначення суті політики дає можливість зробити висновок, що політика не утворює особливу сферу суспільного життя, але й не заперечує наявності власної державно-владної сфери, інтегрує різні сторони явищ, але й не зводиться до жодного з них. Політика має свою якісну визначеність, складність і багатогранність. **Політика** – це: по-перше, наука державного управління, по-друге, види, наміри і мета владних структур та їх дії нерідко приховують інші, взагалі самотні способи дії.

Політика є управлінською діяльністю стратегічного рівня щодо внутрішніх та зовнішніх правових стосунків і взаємодій.

Багато інших науково-довідкових джерел трактують політику як:

- діяльність самоуправління у місті-державі;
- «мистецтво управління» державою і суспільством;
- діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини.

Цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана з боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків. Це такі інструменти і методи, як дипломатія, торгівля, міграційна політика, співпраця у глобальних проєктах та міжнародна співпраця, наукові та освітні проєкти, силова (військова) конкуренція та політичні, економічні та військові союзи тощо.

У побутовому розумінні політика – програма або напрям діяльності, сукупність засобів та методів реалізації певних стратегічних інтересів задля досягнення визначених цілей у певному соціальному середовищі. Політикою позначають процес прийняття рішень, а також поведінку в суспільно-державних установах.

У демократичних суспільствах політику можна спостерігати у взаємодії між певними групами людей у корпоративних, академічних, релігійних інституціях з основою демократичної форми влади та певної політекономічної системи країни.

Розмірковуючи про політику, найчастіше йдеться про владу одного класу над іншим, однієї соціальної групи над іншими, однієї особистості над масою тощо. **Ядром політики** виступає боротьба за завоювання, утримання і використання влади, водночас політична влада є реальною здатністю соціальних сил реалізувати свої специфічні об'єктивні інтереси, проводити свою волю в політиці й правових нормах.

Політика в будь-якому суспільстві, на будь-яких історичних етапах його розвитку стає засобом забезпечення насамперед власних інтересів індивіда чи великих груп людей, територіальних одиниць, класів і націй. Метою політики як усвідомленої діяльності є націленість на забезпечення оптимально можливого у цьому суспільстві й конкретних умовах здійснення суспільних процесів, вивчення їх та регулювання і розвиток у тому напрямі, якого бажає

домінуюча чи опозиційна група. Політика – це реалізація певної мети переважно через відносини протиборства (не обов'язково революційності, адже політичний компроміс, наприклад, – також подолання власних амбіцій однією із сил, подолання нетерпимості до інших).

Структурні складові політики:

- політичні відносини;
- взаємозв'язки соціальних суб'єктів;
- політична свідомість;
- політичний інтерес;
- політична діяльність суб'єктів політики;
- суб'єкти політики;
- політичний процес;
- політичні організації.

У результаті політичної боротьби різних партій, угруповань, рухів у державі складається законодавчо затверджена державна політика – система пріоритетів та напрямів діяльності, що, принаймні теоретично, відповідають інтересам держави і народу. Державну (публічну) політику визначають як «систему дій, регулятивних заходів, законів, і фінансових пріоритетів з того чи іншого напрямку, проголошену органом державної влади або його представниками». Державна (публічна) політика зазвичай втілюється у «конституціях, законодавчих актах і судових рішеннях».

У цій системі розрізняють політику внутрішню і зовнішню. Внутрішня політика охоплює основні напрями діяльності держави, її структур і органів державної влади з регулювання взаємодії людей усередині країни.

Вивченням політичної, управлінської поведінки, методами досягнення політичної мети займається політологія.

Політологія – це наука, що аналізує і характеризує політику, насамперед, як науково обґрунтовану діяльність політичних партій, суспільно-політичних і громадських рухів, об'єднань, товариств та державних політичних інститутів, що впливає із самого повсякденного життя людей та суспільства.

У вітчизняній політології вирізняють такі *функції політики*:

— керівництво та управління суспільством, збереження організованості й загального порядку;

- забезпечення захисту основних прав людини;
- управлінська (політичне керівництво суспільством);
- інтегруюча, що забезпечує консолідацію суспільства, досягнення стабільності суспільства загалом і складових його частин, систем;
- регулятивна, що сприяє упорядкуванню, регламентації політичної поведінки та політичних відносин;
- теоретико-прогностична, мета якої – вироблення концепції, курсу розвитку суспільства;
- сприяння виявленню інтересів різних груп суспільства та узгодження цих інтересів;
- нормативна, пов'язана з виробленням і затвердженням системи норм і цінностей у суспільстві;
- соціалізації особистості – функція залучення, включення індивіда у суспільне життя, певне політичне середовище;
- забезпечення суспільства дієвим принципом розподільчої справедливості;
- забезпечення наступності та інноваційності соціального розвитку як суспільства загалом, так і окремої особи;
- гарантування як усередині самої держави, так і поза її межами безпеки для всіх груп і верств суспільства.

Сутність політичної безпеки (ПБ), як складової національної безпеки (НБ) та основних механізмів її забезпечення, зазвичай визначається наступним чином.

Саме поняття *політична безпека* як сукупність різних соціально-політичних явищ має багато напрямів. *Перший* з них розглядає *безпеку* як систему заходів держави і суспільства із захисту політичних інтересів країни і громадян. *Другий* – як стан ненасильницьких суспільних відносин, що виключають досягнення політичних цілей збройним шляхом. *Третій* – як політичне й правове вирішення проблем, пов'язаних зі зменшенням соціальної і політичної напруженості. *Четвертий* – як соціально-політичне явище, в якому визначальну роль відіграє конфлікт. Сутність безпеки в самому загальному сенсі означає здатність соціуму зберігати можливість розвитку в умовах загроз. Поза розглядом викликів, ризиків, небезпек і загроз поняття «безпека» фактично втрачає свій сенс.

Внутрішньополітична безпека передбачає стабільність конституційного ладу, інститутів державної влади, забезпечення громадянського миру і національної злагоди, територіальної цілісності, єдності правового простору, правопорядку, нейтралізацію причин і умов, що сприяють виникненню політичної безпеки.

Зовнішньополітична безпека полягає у забезпеченні суверенітету країни, зміцненні її позицій як суверенної держави – одного з впливових центрів сучасного багатопольярного світу, у розвитку взаємовигідних відносин з усіма країнами та інтеграційними об'єднаннями.

На думку сучасних політологів, політична безпека є сукупністю заходів щодо виявлення, попередження та усунення тих факторів, які можуть завдати шкоди політичним інтересам країни, народу, суспільству, громадянам, зумовити політичний регрес і навіть політичну загибель держави, а також перетворити владу і політику з конструктивної у руйнівну силу. Тобто політична безпека це також і безпека влади і політики.

Таким чином, базою для визначення суті і цілей політичної безпеки виступають політичні інтереси країни. Це визначення не тільки істотно розширює спектр об'єктів політичної безпеки, включаючи всі життєво важливі інститути, відносини і процеси політичної сфери життя суспільства, а й підкреслює пріоритетну необхідність захисту політичної безпеки таких суб'єктів, як народ, суспільство та громадяни. Причому, передбачається захист не тільки законної влади, а й політичної опозиції як своєрідного «запобіжника» від застою, «стимулятора енергії» творчості, необхідних для держави і суспільства.

Політологічний словник трактує політичну безпеку як комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи іншої держави, забезпечення державотворення і конструктивної політики. **Сутність політичної безпеки** полягає у наявності стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. Ця система покликана забезпечувати баланс інтересів різних соціальних груп, який потребує правової держави, де правовий закон і чітка система його функціонування однаковою мірою розмежовують

і регулюють державну владу й народ. Саме в цьому сенсі система ПБ говорить про державу як гаранта права громадянина та людини на високу якість життя.

Так, О. Кравчук, розмірковуючи про особливості політичної безпеки України, відзначає, що сутність ПБ трактується по-різному. Одні розуміють її як збереження існуючого конституційного ладу, політичної і соціальної стабільності. Інші – як обстоювання демократичних цінностей, народовладдя. Треті – як невикористання насильства у політичних цілях.

Пріоритетність того чи іншого виду національної безпеки (економічної, соціальної, екологічної, військової тощо) визначається об'єктивними чинниками, а саме:

- ступенем потреби людей у цьому виді безпеки;
- уразливістю людей і життєво важливих об'єктів від цього виду небезпек;
- наявністю широкого кола надзвичайних небезпек, яким повинна протистояти ця система безпеки.

За цими показниками політична безпека займає одне з перших місць у системі національної безпеки України та безпеки держави.

По-перше, впродовж усієї історії посилюється визначальна роль влади, держави, політичної системи, політики в забезпеченні добробуту народу, соціально-економічного і культурного розвитку, підтримці внутрішнього порядку, управлінні країною, здійсненні вигідної взаємодії України з іншими країнами.

По-друге, влада і її органи стають уразливішими для проникнення у них зловмисних елементів і сил, шкідливі можливості яких також істотно зростають.

По-третє, робиться жорстокою боротьба за владу, вплив, ресурси всередині держави і на світовій арені.

По-четверте, проблема політичної безпеки загострюється тим, що в другій половині ХХ ст. істотно зросли сили влади порівняно зі здатністю народу впливати на неї у потрібному напрямі.

У науці робляться спроби визначити показники політичної безпеки: відсутність перешкод і утисків політичних прав і свобод громадян; наявність політичної опозиції; справедливість і відповідність державно-політичного пристрою національним інтересам;

політична потужність і геополітичний статус країни; ефективність політики і державного управління, що виражаються у здатності енергійно долати кризи, забезпечувати відновлення і стійкий розвиток; довіра і добровільна підтримка влади більшістю суспільства; оптимальна політична стабільність; зростання внутрішніх та іноземних інвестицій у розвиток країни.

До основних загроз політичній безпеці Української держави потрібно віднести:

- брак аналізу управлінських рішень;
- низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень;
- збереження антидемократичного механізму формування внутрішньої і зовнішньої політики;
- корупція та протекціонізм у державних структурах;
- брак інформації у світового співтовариства про дійсний стан та розвиток процесів в Україні;
- підпорядкування засобів масової інформації правлячій еліті. Історія називає кілька типів систем політичної безпеки:

1) карально-репресивний: орієнтація на пошук ворогів, їхнє придушення, ізоляцію, вигнання і знищення;

2) охоронно-силовий: зосередження уваги на забезпеченні безпеки правлячої еліти і режиму, основна опора на силу, але і застосування «гнучких» заходів (підкуп, обман, створення фальшивих асоціацій, опозиції тощо);

3) такий, що ґрунтується на демократичному законодавстві, застосуванні переважно невійськових засобів насильства (духовно-психологічних, інформаційних, судово-правоохоронних тощо).

В ідеалі як модель майбутнього може з'явитися 4-й тип ненасильницької політичної безпеки.

Отже, політична безпека є сукупністю заходів з виявлення, попередження і усунення тих чинників, які можуть завдати збитків політичним інтересам країни, народу, суспільству, громадянам, зумовити політичний регрес і навіть політичну загибель держави. Існує багато небезпек, які здатні підірвати владу, правовий порядок, викликати хаос. Своєю чергою, накопичення цих загроз зумовлює

необхідність створення дієвого механізму забезпечення політичної безпеки³².

Більш повним є таке визначення: «Політична безпека – захищеність політичної системи суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Вона припускає забезпечення стійкого політичного суверенітету в рамках системи міждержавних відносин, можливості нації та державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою і незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику, а також політичної стабільності, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави».

Політична безпека України є певним станом, внутрішньою властивістю, найважливішою атрибутивною характеристикою, необхідною умовою існування і функціонування політичної системи і всього соціуму, взаємозв'язок, взаємодія і співвідношення всієї сукупності чинників, що забезпечують їх збереження, захищеність, функціонування, розвиток і вдосконалення в несприятливих умовах³³.

В. Васенко відзначає, що політична безпека – це стійкий стан і ефективний розвиток політичної системи суспільства, який дає можливість адекватно реагувати на негативні внутрішні і зовнішні дії, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості.

Система політичної безпеки будь-якого суспільства покликана вирішувати досить суперечливу задачу: з одного боку – надійно захищати політику, яка відповідає національно-державним інтересам, а з іншого – виключити її збитковий і небезпечний для національно-державних інтересів процес.

Політична безпека – один з найголовніших різновидів безпеки, що використовує політичні засоби для економічного та соціального балансу (або його відсутності) державного устрою. Відрізняється від деяких інших різновидів тим, що в нього немає сталого носія.

³² Кравчук О. Ю. Особливості політичної безпеки України // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua> Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 23, 2011 86.

³³ Кравчук О. Ю. Політична безпека України як наукова і практична проблема // Політ. науки: міжнар. наук. журн. 2016. № 6, т. 3.

Беззаперечно, координаційна і керівна роль у процесі забезпечення економічної безпеки країни має належати державі, дії якої у цьому разі не узгоджуються з інтересами власної економічної безпеки. Проте така суперечність об'єктивно зумовлена функцією держави як гаранта національних інтересів³⁴.

На думку О. Косілової, в сучасних умовах провідну роль у забезпеченні національної безпеки держави відіграють політична, військова та економічна безпеки. Однак, на відміну від економічної безпеки, політична безпека держави здебільшого залишається поза увагою наукового аналізу. З цим слід повністю погодитися і доповнити, що першопричиною цього є висока складність питання і відсутність політичної волі керівництва держави у вирішенні зазначеної наукової і політичної проблеми.

Тобто, якщо основою для визначення суті і цілей політичної безпеки виступають політичні інтереси країни, які не вирішуються, тоді причиною цього є керівництво держави.

Під поняттям *політична безпека держави* слід розуміти рівень захищеності національних інтересів у політичній сфері. Своєю чергою, вона передбачає такий стан правових норм і діяльності відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного ладу держави, тобто можливість нації та створених нею соціальних інститутів проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику.

Таке визначення є недоречним, адже політична безпека держави не може виражатися через національні політичні інтереси.

Головними **об'єктами** політичної безпеки України є *громадяни*, їхні політичні права і свободи, повсякденні форми виявлення їх політичних інтересів та політичної активності; громадські інститути та суспільні відносини в їх політичному вимірі; *держави*, її конституційний лад, суверенність, незалежність і територіальна цілісність, спадковість демократичних традицій функціонування.

³⁴ Васенко В. К. Вплив неконтрольованої економіки на економічну безпеку держави / Стратегічні пріоритети детінізації економіки України у системі економічної безпеки: макро- та мікрорівні: монографія / за ред. О. В. Черевка. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2014. С. 352–374.

До **індикаторів політичної безпеки держави** належать: відсутність перешкод і обмежень політичних прав і свобод громадян; наявність політичної опозиції; справедливість і відповідність державно-політичного ладу національним інтересам; політична міць і геополітичний статус країни; ефективність політики і державного управління, що виражається в здатності енергійно переборювати кризи, забезпечувати відновлення і стійкий розвиток; довіра і добровільна підтримка влади більшістю суспільства; політична стабільність; зростання внутрішніх і зовнішніх інвестицій у розвиток країни.

Велике значення для забезпечення політичної безпеки держави має попередження та нейтралізація загроз та викликів політичній безпеці.

Визначивши місце політичної безпеки в системі національної безпеки, проаналізуємо її складові. Залежно від місця дислокації джерел загроз політичній безпеці, способів і методів їх нейтралізації та попередження в системі політичної безпеки держави виділяємо внутрішню і зовнішню безпеку.

Збалансована **внутрішня політична безпека держави** відображає стан її політичної системи, що забезпечує стабільний розвиток суспільства, інтереси всіх його соціальних груп, сприяє консолідації нації і дає можливість ефективно вирішувати завдання економічного, соціального і культурного розвитку. Внутрішня політична безпека досягається шляхом ефективною, соціально спрямованою, узгодженою діяльністю державних органів та інститутів громадянського суспільства, що задовольняє і захищає політичні, соціальні інтереси особи та суспільних груп, сприяє досягненню стану громадської злагоди та соціального партнерства всередині держави.

Основними складовими внутрішньої політичної безпеки є державно-управлінська складова, що забезпечує ефективне функціонування державної влади та системи управління органами державної влади різних рівнів; суспільно-політична складова, у структурі якої виявляються та забезпечуються політичні інтереси окремих груп громадян та суспільства загалом, забезпечуються соціально-політичні права громадян, реалізується їх політична активність у

несилових формах; суспільно-конфліктологічна складова, що забезпечує ненасильницьке розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів; ідеологічно-інформаційна складова, що ґрунтується на ідеологічному, соціально-психологічному та інформаційному забезпеченні суспільно-політичної стабільності.

Головними викликами внутрішній політичній безпеці України наразі є: комерціалізація політики, перетворення її на інструмент одержання комерційного зиску; надмірна політизація громадського життя на фоні зростаючої політичної пасивності й апатії більшості населення; низький рівень політико-правової культури громадян; відчуження народу від влади, зменшення можливостей впливу виборців на своїх представників; відсутність конструктивної опозиції; зловживання маніпуляційними технологіями у політичній сфері; недостатня професійна підготовка частини українських політиків; високий рівень корупції в системі органів державної влади; відсутність політичної відповідальності державних діячів та вищих посадових осіб на тлі слабких демократичних традицій та нерозвинутого громадянського суспільства в Україні.

Зовнішня політична безпека держави становить комплекс заходів для забезпечення зовнішньополітичної стабільності через створення ефективного механізму зміцнення державного суверенітету, її правового та політичного статусу на світовому і регіональному рівнях.

Основними складовими зовнішньополітичної стабільності мають бути: захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів; захист зовнішнього державного суверенітету від політичного диктату; збільшення числа держав – стратегічних партнерів та потенційних союзників; співпраця з іншими державами у правовій, політико-дипломатичній, економічній, військово-політичній та інформаційній сферах.

Таким чином, політична безпека посідає одне з провідних місць у системі національної безпеки, адже під поняттям «політична безпека» слід розуміти якісний рівень захищеності національних інтересів у політичній сфері.

У свою чергу вона передбачає такий стан правових норм і відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та

конституційного ладу держави, тобто можливість нації та створених нею соціальних інститутів здійснювати незалежну внутрішню і зовнішню політику.

Політична безпека держави досягається шляхом реалізації системи заходів, що закріплюють сталість конституційного ладу держави, дотримання демократичних процедур проведення виборів, реалізації та гарантії конституційних прав і свобод громадян, контролю діяльності органів держави громадянським суспільством³⁵.

Отже:

— *політика* – це стратегічна програма, система засобів та методів реалізації якої і її пріоритетів та напрямів управлінської діяльності держави відповідають інтересам особи, суспільства та держави, які проголошені владою, або її представниками і які забезпечуються державою у певному соціальному середовищі;

— *політична безпека* – це якісний стан політичної системи суспільства, який має визначатися законодавчо і який досягається системою заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи іншої держави, забезпечення державотворення і конструктивної політики стабільності суспільства за можливості: нації та державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою; гарантований захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного ладу держави; незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави.

Політика і політична безпека передбачає найперше чітку політику держави у соціально-економічній сфері її діяльності. Це визначається законами політекономії, як науки, і економіки, як прикладної сфери діяльності держави.

Політична економіка, політекономія – галузь економічної науки, сферою інтересів якої є соціально-економічні відносини, економічні закони, що складаються на різних щаблях розвитку людського суспільства у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ. Вивчає всю систему економічних

³⁵ Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України // Правова інформатика. 2011. № 1(29).

відносин, їх єдність і взаємодію з продуктивними силами та політичними, ідеологічними та соціальними інститутами суспільства.

Саме економіка є об'єктом економічної науки. Щодо предмета цієї науки, то він спочатку обмежувався дослідженням домашнього господарства, а згодом всієї економічної системи суспільства. Сама ж наука зрештою отримала назву політекономії і вже з кінця XIX ст. стала неодмінним елементом вищої освіти, що вивчається в усіх університетах.

Вирішальний внесок у таку трансформацію цієї дисципліни зробив К. Маркс, зосередивши всю свою увагу на дослідженні сфери економічного життя суспільства, а саме на аналізі виробничих відносин. Це справді наукове визначення предмета політичної економії, бо суспільне виробництво може існувати тільки в межах цих відносин. Оскільки виробничі відносини складаються між людьми, то вони виступають суб'єктами цих відносин. При цьому таким суб'єктом може бути як окрема людина, так і певні угруповання людей (колектив, клас, загалом). К. Маркс наголошував на відносинах між класами. Саме завдяки цьому марксистська політекономія характеризується як наука, що ґрунтується на класовому підході. Такий спосіб – це тільки один з аспектів аналізу виробничих відносин і до нього не слід зводити все дослідження виробничих відносин.

Саме класична школа, зокрема праці А. Сміта, перетворили політичну економію на повноцінну наукову дисципліну.

Класики проголосили ідею природного порядку, дію об'єктивних економічних законів. А це змінило напрям досліджень від системи регламентуючих правил до економічної свободи, яка одна тільки й забезпечує ефективний розвиток економіки. «Економікс» – це такий напрям економічної теорії, предметом якого виступає ринкова економіка і організація її функціонування. Проте ця наука не становить якоесь цілісне дослідження, чітко визначене за тематикою і методологічною базою. Різні школи і течії цього напрямку економічної теорії накладають свій відбиток на предмет дослідження, а відтак, і на кінцеві висновки дослідників. Можна тільки в досить загальній формі визначити основні принципові постулати і найбільш типові напрями досліджень в «економікс».

Отже, головний блок економічних наук, а саме економічна теорія, складається з політекономії і «економікс», яка, своєю чергою, включає мікро і макроекономіку. Більшість західних вчених вживають термін «політекономія» і термін «економікс» як такі, що істотно не відрізняються і практично є тотожними. Вони часто зводять політекономію до «економіко», розчиняючи її предмет у предметі «економікс». Проте таке ототожнення не має сенсу, бо вони мають різні предмети дослідження. І тільки ці дві основні теоретичні дисципліни в поєднанні можуть дати повне загальнотеоретичне відображення процесу функціонування і розвитку суспільного виробництва. Наведені недоліки обох складових економічної теорії посилюються і значною кількістю економічних теорій, що становлять основу загальної концепції. Це призводить інколи до протилежних, а то й зовсім взаємовиключних висновків стосовно одного й того самого явища. Особливо все це помітно щодо економічної теорії в країнах, які нещодавно перейшли до ринкової системи організації суспільного виробництва.

В Україні така економічна теорія з об'єктивних та суб'єктивних причин ще не склалася. На сьогодні, по суті, мають місце лише спроби пристосування західної економічної теорії до пояснення й прогнозування основних закономірностей розвитку суспільного виробництва у нашій країні. Однак цей період, безсумнівно, мине, і запорукою тому є невідворотність соціально-економічних змін у нашому суспільстві, певна їх динаміка і значний науковий потенціал української науки загалом і економічної зокрема.

Сучасна економічна теорія стверджує, що політична економіка – це наука, сферою інтересів якої є соціально-економічні відносини, економічні закони, що складаються на різних щаблях розвитку людського суспільства у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ. Вивчає всю систему економічних відносин, їх єдність і взаємодії з обмеженими продуктивними силами та політичними, ідеологічними та соціальними інститутами суспільства. Вона показує, як люди і суспільство мають здійснювати кінцевий вибір рідкісних ресурсів, як найкраще виробляти різні товари та послуги й обмінювати їх з метою максимального задоволення потреб людини.

Класичне розуміння економіки передбачає наступне.

Економіка – найважливіша сфера суспільного життя, в якій на основі використання різноманітних ресурсів здійснюється виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності, формується і постійно розвивається система продуктивних сил і економічних відносин, якими управляють різні типи економічних законів. Економіка має складну структуру, її матеріальною основою є система продуктивних сил, що відображає активне ставлення людини до природи у процесі праці й створення матеріальних та нематеріальних благ.

На всіх етапах розвитку людської цивілізації до системи продуктивних сил входили *людина-працівник, засоби виробництва, сили природи, які використовувалися людьми*. У ХІХ ст. новим елементом цієї системи стають форми і методи організації виробництва, у другій половині ХХ ст. – **наука** та **інформація**. Як матеріальна основа економіки – це продуктивні сили, які розвиваються за властивими їм внутрішніми законами та відносно самостійними суперечностями. Другим елементом економіки є техніко-економічні відносини – відносини спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації, обміну діяльністю між людьми та ін. Техніко-економічні відносини значною мірою збігаються із суспільним розподілом праці в загальній, частковій та одиничній формах і їх покладено в основу відгалуження окремих сфер і галузей розвитку економіки.

Залежно від ступеня розвитку суспільного поділу праці та усупільнення виробництва **економіка** – це система сфер, видів і галузей виробництва. Розрізняють економіку: народного господарства (економіка сфери матеріального виробництва, економіка сфери нематеріального виробництва); окремих галузей (економіка промисловості, економіка сільського господарства, економіка транспорту тощо). У межах галузей виділяють економіку окремих видів діяльності виробництв (економіка тваринництва, економіка рослинництва та ін.). На основі інтернаціоналізації продуктивних сил та поглиблення міжнародного поділу праці (міжнародної спеціалізації, кооперування та ін.) утворилися світова економіка, регіональна економіка.

В історії розвитку людства розрізняють технологічні способи виробництва, засновані на ручній машинній та автоматизованій

праці. Найрозвиненіші країни світу стали на шлях інтенсивного створення технологічного способу виробництва, що ґрунтується на автоматизованій праці. Його головними ознаками є кількість найновіших комп'ютерів (п'ятого та шостого поколінь) промислових роботів, «безлюдних виробництв», біотехнологічна революція, інтегрована система зв'язку тощо. В Україні переважає технологічний спосіб виробництва, заснований на ручній та машинній праці, причому якість системи машин низька.

У межах економіки також виділяють організаційно-економічні відносини, тобто відносини між людьми з приводу організації виробництва, зокрема менеджмент, маркетинг. Залежно від ступеня розвитку технологічного способу виробництва, його окремих елементів (техніки, інформації тощо) в західній економічній, філософській та соціологічній літературі давалися різні визначення існуючого та майбутнього суспільства: технотронна цивілізація, кібернетичне суспільство, інформаційна цивілізація, постіндустріальне суспільство та ін. Така техніко-економічна класифікація суспільства одностороння (оскільки не враховує соціально-економічну форму розвитку продуктивних сил), але має право на існування.

Відносини економічної власності – це відносини між різними суб'єктами власності (державою, промисловими компаніями, банками, окремими індивідами тощо) з приводу привласнення різноманітних об'єктів власності (засобів праці, предметів праці, робочої сили, предметів споживання та ін.) у різних сферах суспільного відтворення – у безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні. В Україні найбільшою перешкодою для прогресу продуктивних сил є відчуження працівників від власності (на засоби виробництва, створений продукт та ін.), ставлення до державної власності та капіталістичної власності як до чужої, що виявляється в її масовому розкраданні, безініціативності працюючих тощо.

Відносинам власності також властиві внутрішні економічні закони, закони суперечності, концентрації власності, привласнення частки доходів відповідно до витрат праці, вартості та ін. У розвинених країнах світу дедалі інтенсивніше відбувається процес соціалізації власності. Виробничі відносини (відносини економічної власності) разом з техніко-економічними та організаційно-економі-

чними відносинами формують систему економічних відносин суспільства. Отже, неправомірно ототожнювати економічні відносини з виробничими, оскільки вони співвідносяться між собою як ціле і частина. Виробничі відносини є соціально-економічною формою розвитку продуктивних сил, а техніко-економічні відносини – їх речовою формою, організаційно-економічні відносини – їх організаційною формою. Опосередковано **розвиток продуктивних сил, а отже, й економіки, можуть гальмувати або прискорювати недосконала система законодавства** (зокрема право власності), діяльність держави, мораль, культура та інші сфери суспільних відносин. Своєю чергою, на ці сфери активно впливають економічні відносини і, насамперед, відносини власності. Їх відповідність розвитку продуктивних сил залежить передусім від плюралізму форм власності, від панування в економіці тієї форми власності, яка найбільше відповідає інтересам суспільства³⁶.

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації до системи продуктивних сил усе настирливіше проникає новий елемент – наука та інформація. У ХХІ ст. вони стають визначальними чинниками функціональної структури економіки і стають її основою.

Економіку схематично можна відобразити так: економіка науки (інформація => інформаційні ресурси => інноваційна діяльність => якісно нові знання => інтелектуальні ресурси), науково-технологічна економіка та економіка матеріального виробництва.

Лише визначивши пріоритети економіки сьогодення і майбутнього актуальною є тема її безпеки.

На думку С. Лекаря, поняття «безпека» може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством, державою. Система безпеки охоплює такі основні елементи: наукову теорію (філософію), доктрину (концепцію), політику, стратегію і тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних і громадських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи, суспільства, держави; засоби, способи і методи забезпечення безпеки.

³⁶ Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Т. 1. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. 864 с.

Оскільки економіка є однією з життєво важливих сторін діяльності суспільства, то поняття національної безпеки обов'язково включає в себе надійний захист економіки на випадок можливих зовнішніх чи внутрішніх загроз. За цих обставин в економіці поняття «безпеки» розглядається у контексті захисту економічних інтересів держави від негативних наслідків глобалізаційних процесів, фінансових криз, природних катастроф тощо.

У **Концепції економічної безпеки**, затвердженій Кабінетом Міністрів України у серпні 1996 р., економічна безпека розуміється як «стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, при якому забезпечується реалізація та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх та зовнішніх процесів».

У Концепції (основі державної політики) національної безпеки України економічну безпеку визначено як такий стан національної економіки і кредитно-фінансової системи, який дає можливість: гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу; забезпечувати стійке функціонування своєї кредитно-грошової системи і задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов.

Узагальнення існуючих способів визначення сутності та змісту поняття «економічна безпека» дозволили виокремити три методи її розуміння, які засновані на важливих параметрах економічної безпеки:

— перша – визначає економічну безпеку як стан захищеності національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз;

— друга – як можливість (здатність) прогресивного економічного та соціального розвитку (постійного зростання рівня життя і добробуту населення);

— третя – ґрунтується на ототожненні економічної безпеки з економічним суверенітетом як правом уповноважених народом органів проводити незалежну соціально-економічну політику та зовнішньоекономічну діяльність в інтересах усього населення.

Вивчення проблем економічної безпеки дає підстави зробити висновок, що під **економічною безпекою**, звичайно, розуміється

надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, і, найперше, – від прямих та опосередкованих економічних збитків. Це дає можливість визначити економічну безпеку держави як стан захищеності цінностей та інтересів держави від загроз та небезпек, створення можливостей для розширеного самовідтворення для задоволення потреб суспільства і держави на всіх рівнях економіки в умовах глобалізації світових фінансових та торгових ринків³⁷.

В. Мартиненко, узагальнюючи думку більшості вчених, стверджує, що економічна безпека – це стан захищеності економіки країни від внутрішніх та зовнішніх загроз. Він вважає, що визначення поняття економічної безпеки має спиратися на такі положення:

— економічна безпека є найважливішою складовою системи національної безпеки будь-якої країни та пов'язана з іншими елементами системи тісним взаємозв'язком;

— об'єктом захисту виступають економічні інтереси, тобто життєво необхідні потреби людини, суспільства та держави в економічній сфері;

— забезпечення економічної безпеки неможливе без визначення рівня її захищеності від негативного зовнішнього та внутрішнього впливу;

— повноцінний захист національних інтересів можливий тільки за наявності чіткої системи виявлення реальних загроз, попередження потенційних загроз та знешкодження причин їх появи;

— загрози економічній безпеці можуть мати як внутрішні, так і зовнішні джерела, які собою характеризують внутрішні та зовнішні фактори економічної системи країни.

На основі зазначеного висновується, що **економічна безпека** – це стан економіки, при якому забезпечується захищеність життєво необхідних потреб та інтересів людини, суспільства й держави від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру³⁸.

³⁷ Лекарь С. І. Економічна безпека України: поняття та сутність термінології // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. 2012. С. 4–16.

³⁸ Мартиненко В. В. Теоретичні основи та сутність економічної безпеки України // Економіка промисловості. 2010. № 3. С. 41–47.

Це визначення також повністю не розкриває всієї багатогранності цього феномену.

Спроби виробити специфічний аналітичний інструментарій щодо оцінки економічної безпеки та аналізу ефективності поточних рішень у сфері економічної політики часто лише поглиблюють сумніви у коректності методик, що застосовуються у цій сфері.

Наприклад, В. Білоус під економічною безпекою розуміє «надійну захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і найперше – від прямих та опосередкованих економічних збитків».

З. Варналій визначає економічну безпеку як «стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, суспільства, держави».

На думку В. Ортинського, економічна безпека – це «стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її структури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку».

Л. Шеришев вважає, що в основі «концепції безпеки, її структури та механізмів має лежати нове ноосферне світобачення, нове уявлення про ланки і життєво важливі інтереси та базові цінності Росії, її ролі і місця у світовому суспільстві». При цьому ключовим елементом ноосферного укладу життя виступає людина, але не як засіб чужих цілей, а як абсолютна мета. Абсолютна цінність людини є мірою всьому і метою суспільства виступає особистість безпечного типу для себе, навколишніх, середовища проживання.

О. Бельков визначає безпеку як «стан, тенденції розвитку (у тому числі латентні) і умови життєдіяльності соціуму, його структур і установ, при яких забезпечується збереження їх якісної визначеності з об'єктивно обумовленими інноваціями в ній і вільне, яке відповідає власній природі і нею ж визначається, функціонування».

Н. Казаков визначає безпеку як динамічно-стійкий стан щодо несприятливих впливів і діяльність із захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, із забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов

існування держави, які гарантують можливість стабільного всебічного прогресу суспільства і його громадян.

На думку М. Лєскова, під поняттям безпеки «прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці істотно важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах».

В. Васенко поділяє точку зору Л. Шеришева і вважає, що складових і напрямів економічної безпеки дуже багато – демографічний, екологічний, військовий, політичний, соціальний, кримінальний, фінансово-грошовий, ціновий, ресурсний, енергетичний, продовольчий, прісноводний, інноваційний, інвестиційний, податковий, інформаційний та ін.

З позицій багатоаспектного підходу визначення поняття «економічна безпека» нерозривно пов'язане з такими поняттями, як:

— *інтереси* (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні та ін.);

— *стійкість* (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи тощо);

— *незалежність* (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу);

— *відтворення* (головних життєво важливих інтересів в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави, що віддзеркалюють відтворення свого існування).

Дослідження цієї проблеми переконує, що економічна безпека – це не лише дієдатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб'єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів, проте у загальному руслі **зміцнення економічної безпеки країни**³⁹. **Безпека економіки** – це спроможність системи суспільних відносин, що стосуються економічної діяльності, яка безпосередньо

³⁹ Васенко В. К. Вплив неконтрольованої економіки на економічну безпеку держави / Стратегічні пріоритети детінізації економіки України у системі економічної безпеки : макро- та мікрорівні: монографія / за ред. Черевка О. В. Київ, Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2014. С. 352 –374.

пов'язана із забезпеченням оптимального функціонування її інститутів забезпечити безпеку держави, особи і суспільства за конкретного балансу їх життєво важливих інтересів⁴⁰.

Інакше кажучи, під економічною безпекою слід розуміти надійну захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, а в першу чергу – прямих та опосередкованих економічних збитків. Стан економічної безпеки оцінюється системою параметрів, які визначають сприятливі умови функціонування економічної системи.

Таким чином, під **забезпеченням економічної безпеки держави** розуміється: забезпечення від реальних, а за можливості і потенціальних збитків пріоритетним напрямом системи суспільних відносин, що стосуються економічної діяльності держави специфічним для кожного державного органу видом діяльності⁴¹.

Отже, визначаючи компетенцію державних органів у забезпеченні безпеки держави, можна зробити такі висновки.

Безпека держави, як системи політичної влади в Україні, залежить від її політичної, економічної, наукової та науково-технологічної складових, які є фундаментом інноваційної політики України.

Політична безпека – це якісний стан політичної системи суспільства, який має визначатися законодавчо і досягатися системою заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу держави, забезпечення державотворення і конструктивної політики стабільності суспільства за можливості: нації та державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою; гарантований захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного ладу держави; незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави.

⁴⁰ Гордієнко С. Г. Сутність та зміст поняття «державна безпека» // Стратегічна панорама. Київ, 2003. № 2. С. 114–120.

⁴¹ Гордієнко С. Г. Забезпечення економічної безпеки держави контррозвідкою СБ України // Проблеми контррозвідального захисту економічної безпеки держави: Тези доп. та наук. повідомлень наук.-практ. конф., (Харків, 19 груд. 2003 р.). Харків: ФПС для СБ України (СФ) у складі Нац. юрид. акад. України, 2004. С. 55–61.

Економічна безпека – це надійна захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, насамперед – прямих та опосередкованих економічних збитків. Стан економічної безпеки оцінюється системою параметрів, які визначають сприятливі умови функціонування економічної системи.

У сучасному світі рушійною силою економіки стають якісно нові знання, тому структуру економіки, як інноваційної, можна звести до наступної формули: загальна економіка = економіка науки + науково-технологічна економіка + економіка матеріального виробництва.

Тобто безпека держави залежить, найперше, від її політичної складової із забезпечення економічної безпеки суспільства.

3. Повноваження державних органів у забезпеченні безпеки держави та напрями їх удосконалення

Безпеку держави Україна забезпечує весь апарат влади та управління суспільством. Аналіз основних конституційних актів свідчить про наступну компетенцію основних органів державної влади та управління України у сфері забезпечення безпеки держави:

1. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні, який складається із 450 народних депутатів, що присяглися **боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.**

Основні повноваження Верховної Ради України:

- прийняття законів;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра

України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Анти-монопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

— призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;

— здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;

— затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

— схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

— надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;

— призначення на посади третини складу Конституційного Суду України;

— затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

— надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

— здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом;

— затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;

— розгляд питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України;

Виключно законами України Верховною Радою визначаються:

— засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

— правовий режим власності;

— засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

— організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;

— територіальний устрій України;

— судоустрій, судочинство, статус суддів;

— засади судової експертизи;

— організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань;

— порядок виконання судових рішень;

— засади організації та діяльності адвокатури;

— основи національної безпеки, організації Збройних сил України і забезпечення громадського порядку;

— правовий режим державного кордону;

— правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;

— Державний бюджет України і бюджетна система України;

— система оподаткування, податки і збори;

— засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків;

— статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України;

— порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу;

— порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;

— порядок направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав;

— порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України⁴².

2. Президент України – глава держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Повноваження Президента України:

— забезпечує **державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;**

— представляє державу в міжнародних відносинах, **здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави**, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

— вносить подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України;

— вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

— призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;

— призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

— призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

— вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

⁴² Конституція України // Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

— зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

— є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України;

— призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань;

— здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

— очолює Раду національної безпеки і оборони України;

— вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

— приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

— призначає на посади третину складу Конституційного Суду України;

— має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

— здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України;

— видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

3. Рада національної безпеки і оборони України – координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України¹.

Функціями Ради національної безпеки і оборони України:

1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до функцій, визначених Конституцією України та Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України», Рада національної безпеки і оборони України:

1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо:

— визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

— проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

— удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

— проекту Закону України про Державний бюджет України та пропозицій до Бюджетної декларації по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

— матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

— заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

— питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;

— невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;

2) координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президенту України відповідні висновки та пропозиції;

3) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

4) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

5) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

6) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;

7) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та

боротьби зі злочинністю з питань національної безпеки і оборони⁴³.

4. Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Функції Кабінету Міністрів України:

— **забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;**

— **забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;**

— **вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;**

— **забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;**

— **розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;**

— **забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;**

— **розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;**

⁴³ Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» // Відом. Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 237.

— здійснює заходи щодо **забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;**

— організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи.

— **Місцеві органи виконавчої влади** на відповідній території забезпечують:

— виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

— реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

5. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

В Україні діє Вища рада правосуддя та адвокатура, які мають свою компетенцію¹.

Таким чином, безпека держави, як системи політичної влади в Україні, залежить від її політичної, економічної, наукової та науково-технологічної складових, які є фундаментом інноваційної політики України.

Тобто, якщо державна безпека – це безпека:

— державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом;

— державотворення і конструктивної політики задля стабільності суспільства;

— політичного суверенітету;

— територіальної цілісності України і недоторканності її кордонів;

— інститутів державної влади;

— національно-державних інтересів у сфері економіки, задля ефективної реалізації соціального призначення держави – забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства та самої держави, то

зазначені результати повинні досягатися, як мінімум, перерахованими органами влади та управління. Однак їх компетенцію доцільно було б систематизувати, навіть у Конституції України та ряді інших законів конституційного характеру, а не викладати популярною серед політиків і політиканів мовою. Конституція написана для людей, тим паче суть її складають норми прямої дії, які мають бути зрозумілими пересічним громадянам України.

Досягнення зазначених результатів може бути забезпеченим тільки безпосередньо спрямованими та опосередкованими, гласними та негласними формами, методами та заходами, які відповідатимуть діючим правовим режимам у державі.

Останні також повинні бути систематизованими на законодавчому рівні для кожного органу влади та управління України, починаючи з Верховної Ради і закінчуючи місцевими органами влади та недержавними організаціями.

Компетенція вищих органів влади та управління України з питань забезпечення державної безпеки в Конституції та законах викладена еkleктично. Тому слід спробувати систематизувати їх права та обов'язки, беручи до уваги правові режими життєдіяльності суспільства: воєнний стан, надзвичайний стан та ін.

Тобто викладені повноваження Верховної Ради, Президента, РНБО та судової гілки влади можуть бути викладені наступним чином.

1. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні, який призваний **боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу** шляхом прийняття законів та інших нормативно-правових актів обов'язкових до виконання всіма органами влади та управління України.

Повноваженнями Верховної Ради України у політичній, воєнній, економічній та судовій сферах є питання:

1. Політична сфера:

- основ національної безпеки;
- засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;
- організації діяльності органів виконавчої влади;

- основ державної служби, державної статистики та інформатики;
- правового режиму державного кордону;
- контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України;
- прийняття рішення щодо Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- відповідальності Кабінету Міністрів України та прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України;
- територіального устрою України;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- парламентського контролю.

2. Воєнна сфера:

- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру;
- схвалення рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- організації Збройних сил України;
- порядку допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;
- порядку направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав;
- затвердження указів Президента про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію;
- правовий режим воєнного стану.

3. Економічна сфера:

- основ зовнішньоекономічної діяльності та митної справи;
- засади формування Державного бюджету України і бюджетної системи України;
- засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

— засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків;

— затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

— затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

— затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;

— порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;

— порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу;

— правовий режим власності;

— система оподаткування, податки і збори;

— статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України;

— затвердження указів Президента про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

— правовий режим надзвичайного стану;

— правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації.

4. Сфера правосуддя:

— засад забезпечення громадського порядку;

— засад організації та діяльності адвокатури;

— засад судової експертизи;

— засад організації і діяльності прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань;

— порядку виконання судових рішень;

— судоустрою, судочинства та статусу суддів.

2. Президент України – глава держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, є гарантом реалізації стратегічного курсу держави.

Повноваженнями Президента України у політичній, воєнній, економічній та судовій сферах є питання:

1. *Політична сфера:*

- національної безпеки;
- захищеність державного суверенітету, державної незалежності і правонаступництва держави від реальних та потенційних загроз;
- захищеність територіальної цілісності від реальних та потенційних загроз;
- захищеність демократичного конституційного ладу від реальних та потенційних загроз;
- керівництва у сфері безпеки держави;
- представництва держави у міжнародних відносинах;
- керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави, ведення переговорів та укладення міжнародних договорів;
- подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра, Міністра оборони, Голови Служби безпеки та Міністра закордонних справ України;
- призначення та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- головування у Раді національної безпеки і оборони України;
- ветоування прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;
- видання указів і розпоряджень, які є обов'язковими до виконання на території України.

2. *Воєнна сфера:*

- Головнокомандування Збройних сил України;
- призначення та звільнення з посад вищого командування Збройних сил України та інших військових формувань;
- керівництва у сфері оборони держави;
- внесення до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України прийняття рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

— про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України.

3. Економічна сфера:

— призначення та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;

— призначення та звільнення з посад голів державних адміністрацій;

— зупинення дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

4. Сфера правосуддя:

— призначення та звільнення з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;

— призначає на посади третину складу Конституційного Суду України;

— призначення та звільнення з посад суддів.

3. Рада національної безпеки і оборони України – координаційний орган при Президентові України, який координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Повноваженнями РНБО України у політичній, воєнній, економічній та судовій сферах є питання:

1. Політична сфера:

— розроблення та розгляд на засіданнях питань, які належать до сфери державної безпеки та надання пропозицій Президентові України;

— виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених у дію указами Президента України;

— здійснення поточного контролю та координації за діяльністю органів виконавчої влади в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України, подання Президентові України відповідних висновків та пропозицій;

— ініціація розроблення нормативних актів та документів з питань державної безпеки, узагальнення практики їх застосування та результатів перевірок їх виконання;

— внесення пропозиції Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері державної безпеки;

— визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних напрямів забезпечення державної безпеки у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

— формування проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань державної безпеки;

— удосконалення системи забезпечення державної безпеки, утворення, реорганізації та ліквідації органів влади у сфері національної безпеки;

— розроблення та впровадження системи невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України.

2. Воєнна сфера:

— координації та контролю діяльності органів влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України;

— координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України;

— координації та контролю переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

— координації та контролю діяльності органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану.

3. Економічна сфера:

— координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері державної безпеки у мирний час;

— законодавства про Державний бюджет України та пропозицій до Бюджетної декларації по статтях, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки;

— матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань державної безпеки;

— розробки, реалізації та контролю заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України у сфері забезпечення державної безпеки;

— координації та контролю діяльності органів виконавчої влади з протидії корупції;

— оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації.

4. Сфера правосуддя:

— координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю.

4. Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, виконує постанови Верховної Ради України та укази Президента України відповідно до правового режиму у державі.

Повноваженнями Кабінету Міністрів України у політичній, воєнній, економічній та судовій сферах є питання:

1. Політична сфера:

— забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

— забезпечення реалізації стратегічного курсу держави;

— вжиття заходів із забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

2. Воєнна сфера:

— здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і державної безпеки України.

3. Економічна сфера:

— розроблення проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання Державного бюджету України та подання Верховній Раді України звіту про його виконання;

— організація і забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

— розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

— забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;

— забезпечення проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

— забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності;

— здійснення управління об'єктами державної власності.

4. Сфера правосуддя:

— здійснення заходів з забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

— здійснення заходів щодо забезпечення державної безпеки України.

Місцеві органи виконавчої влади на відповідній території забезпечують:

— виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

— реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

5. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

В Україні діє Вища рада правосуддя та адвокатура, які мають свою компетенцію.

Тобто, до числа суб'єктів забезпечення національної безпеки України законодавець прямо відносить 13 суб'єктів. 2 з них є міністерствами; 2 – центральними органами виконавчої влади зі статусом служби; 2 – центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом; 2 – органи, з центральними органом виконавчої влади у своєму складі; 2 – військові формування, 1 – державний орган, 1 – державний правоохоронний орган спеціального призначення, 1 – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями. До цього переліку можливо додати ще 1 міністерство з компетенцією забезпечення формування та реалізації оборонної політики та 1 державний орган (СЗР).

4. Стратегія забезпечення державної безпеки України як прикладна проблема

Як нами вже неодноразово зазначалося, законотворець і законодавець України має надто слабке уявлення про суть та механізми законотворення. У них також повністю відсутнє розуміння різниці між такими поняттями та категоріями, як доктрина, концепція, стратегія, програма, тактика тощо. Здається, також, що останнім невідомий причинно-наслідковий зв'язок між соціально-політичними явищами і в першу чергу кодексами, законами, постановами Верховної Ради України, нормативно-правовими актами Президента та Кабінету Міністрів України, які у парламентсько-президентській республіці мають своє чітко визначене значення, а відповідно і «вагу».

Виходячи з визначень, що доктрина – це керівний теоретичний чи політичний принцип; концепція – система поглядів на явища, єдиний, визначальний задум; стратегія – загальний, недеталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період; програма – заздалегідь затверджена (визначена) дія; тактика – концептуальна дія, яка здійснюється у вигляді одного або більшої кількості конкретних завдань, стає очевидним те, що: доктрина має прийматися таким правовим актом, як Закон України на строк до 20 років), концепція – Постановою Верховної Ради на строк до 10 років, стратегія – Указом Президента України, і як свідчить світова практика – на час його обрання, програма – центральними органами виконавчої влади на 1 рік з визначеними тактичними методами її виконання.

Розглянуті вище питання забезпечення державної безпеки України мають бути втіленими в доктрини, концепції, стратегії та програми діяльності органів влади та управління, що передбачає Стратегія забезпечення державної безпеки України.

Фундаментальною основою їх відпрацювання має стати те, що державна безпека – це безпека:

- державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом;
- державотворення і конструктивної політики для стабільності суспільства;
- політичного суверенітету;

- територіальної цілісності України і недоторканності її кордонів;
- інститутів державної влади;
- національно-державних інтересів у сфері економіки для ефективної реалізації соціального призначення держави – забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства та самої держави знаходить своє чергове підтвердження.

Окрім цього, слід звернути увагу на доволі значне розмаїття державних органів, які мають чітко визначену законодавством компетенцію у сфері забезпечення безпеки, що обумовлена відповідними завданнями.

Із 15 перелічених вище лише 5 мають правовий статус, що відповідає системі, яка визначена Законом України «Про центральні органи виконавчої Влади», а 2/3 мають правовий статус, що є унікальним. Така унікальність негативно впливає на стан керованості, оскільки правовий статус служби чи агентства зумовлює підпорядкування відповідному Міністру, що не завжди можливо враховуючи специфіку завдань. Відповідна проблема може бути вирішена лише на рівні здійснення заходів адміністративної реформи (щодо організації державного управління), що триває у системі державного управління надто довго.

Тобто безпеку держави у сучасних умовах розвитку українського суспільства забезпечує не лише Служба безпеки України, як-то зазначено в законодавстві, а й інші органи влади та управління, від яких вона напряду залежить: Верховна Рада, Президент, РНБО та суди України, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство енергетики та захисту довкілля України; Міністерство закордонних справ України; Міністерство фінансів України; Міністерство юстиції України; Державна податкова служба України; Державна служба України з етнополітики та свободи совісті; Державна митна служба України; Державна служба геології та надр України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна служба фінансового моніторингу України; Державна служба експортного контролю України; Державна фіскальна служба України та практично всі інші державні інституції.

Ефективна реалізація соціального призначення органів влади та управління (якісні показники зазначених безпек мають бути викладені та закріплені належним чином із законодавчо визначеними формами та методами, силами і засобами із забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства та самої держави в умовах конкретних правових режимів у політичній, економічній, військовій, науково-технологічній та інших важливих сферах діяльності суспільства. Сукупність форм, методів, сил та засобів залежить від чіткого розмежування компетенції державних органів.

Однак, забезпечення державної безпеки законодавчо визначено лише для Служби безпеки України, яка навіть за всієї поваги до неї неспроможна реально в повному обсязі за всіма параметрами забезпечити безпеку: державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом; державотворення і конструктивної політики задля стабільності суспільства; політичного суверенітету; територіальної цілісності України і недоторканності її кордонів; інститутів державної влади; національно-державних інтересів у сфері економіки задля ефективного реалізації соціального призначення держави – забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства та держави⁴⁴.

Спробуємо це обґрунтувати виходячи лише з нормативних положень Закону та Стратегій.

Так, Законом України «Про національну безпеку України» визначено, що:

— **національна безпека України** – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від **реальних та потенційних загроз**;

— **державна безпека** – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від **реальних і потенційних загроз невоєнного характеру**;

⁴⁴ Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Державна безпека України в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів / Інформація і право. № 2(37)/2021 – 200 с., – С. 81 – 93.

— **сили безпеки** – це правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

— **сили оборони** – це Збройні Сили України, а також *інші* утворені відповідно до законів України *військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями*, на які покладено функції із забезпечення оборони держави.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист:

— людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності;

— суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку;

— **держави** – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

До складу сектору безпеки і оборони входять:

1. Міністерство оборони України;
2. Збройні Сили України;
3. Державна спеціальна служба транспорту;
4. Міністерство внутрішніх справ України;
5. Національна гвардія України;
6. Національна поліція України;
7. Державна прикордонна служба України;
8. Державна міграційна служба України;
9. Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
10. Служба безпеки України;
11. Антитерористичний центр при Службі безпеки України;
12. Служба судової охорони;
13. Управління державної охорони України;
14. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
15. Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
16. Розвідувальні органи України;

17. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику;

18. Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Як показує подальший аналіз функціоналу зазначених вище державних структур, то всі вони задіяні в сфері безпекової політики держави із забезпечення безпеки шляхом охорони і оборони особи, суспільства та держави, як країни і апарату влади та управління суспільством.

Однак, законодавчі визначення зводять нанівець всі спроби до розмежування компетенції зазначених вище органів, що повністю підтверджується наступними законодавчими положеннями про:

— **Міністерство оборони України** є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період.

— **Збройні Сили України** є військовим формуванням, на яке покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

— **Державна спеціальна служба транспорту** є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту *в мирний час та в особливий період*.

— **Міністерство внутрішніх справ України** є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах:

— забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг;

— захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

— цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;

— міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

— **Повноваження** Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби України визначаються законодавством України.

— **Служба безпеки України** є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що *забезпечує державну безпеку*, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

— протидію розвідувально-підривній діяльності проти України;

— боротьбу з тероризмом;

— контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;

— охорону державної таємниці.

— **Розвідувальні органи України** відповідно до закону здійснюють розвідувальну діяльність з метою сприяння реалізації національних інтересів України та протидії *зовнішнім загрозам* національній безпеці України у визначених законом сферах.

— **Управління державної охорони України** відповідно до закону здійснює *державну охорону органів державної влади України*, забезпечення безпеки посадових осіб та охорони об'єктів, визначених законом.

— **Служба судової охорони** – це *державний* орган у системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, органах та установах системи правосуддя.

— **Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України** є державним органом, призначеним для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону.

— **Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику**, разом з іншими органами сектору безпеки і оборони визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу, забезпечує нормативно-правове регулювання у цій сфері, аналізує стан та тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу України, розробляє та організовує виконання державних програм розвитку оборонно-промислового комплексу⁴⁵.

Як вже зазначалося раніше законодавчі положення мають бути реалізовані в Стратегії національної безпеки (яких за всю історію України ми мали дві) – документі, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки і є основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки.

Стратегія національної безпеки України також визначає:

— пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

⁴⁵ Закон України «Про національну безпеку України» від 15.06.2022 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241).

— поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

— основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

— напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони;

— ресурси, необхідні для її реалізації.

Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони і **передбачає розробку:**

1. Стратегії воєнної безпеки України.
2. Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України.
3. Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України.
4. Стратегії кібербезпеки України.
5. Національної розвідувальної програми.
6. Державних програм у сферах національної безпеки і оборони (Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади розробляють державні цільові програми та інші програми на основі галузевих стратегій реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони у встановленому законом порядку)⁴⁶.

У розвиток законодавчих положень Указом Президента України від 26 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України» **актуальними загрозами національній безпеці України визначалися:**

— військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;

— розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних

⁴⁶ Закон України «Про національну безпеку України» від 15.06.2022 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241).

утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;

— тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;

— нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;

— блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних поставок критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів;

— торговельно-економічна війна;

— інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу.

Виходячи з загроз основними напрямками державної політики національної безпеки України визначені:

1. Відновлення територіальної цілісності України.
2. Створення ефективного сектору безпеки і оборони.
3. Підвищення обороноздатності держави.
4. Реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів.
5. Реформування системи державного управління, нова якість антикорупційної політики.
6. Інтеграція в Європейський Союз.
7. Особливе партнерство з НАТО.
8. Забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері.
9. Забезпечення економічної безпеки.
10. Забезпечення енергетичної безпеки.
11. Забезпечення інформаційної безпеки.
12. Забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів.
13. Забезпечення безпеки критичної інфраструктури.

14. Забезпечення екологічної безпеки⁴⁷.

За проміжок часу, який пройшов до прийняття нової Стратегії національної безпеки України є можливість провести науковий аналіз якості виконання завдань поставлених попереднім документом, що не є ціллю даної роботи.

Наступний Указ Президента України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» пріоритетами забезпечення національної безпеки, фактично як і попередній Указ, визначає:

- відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейську і євроатлантичну інтеграцію.

Реалізація цих пріоритетів забезпечуватиметься за такими напрямками:

— відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права;

— здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь;

— продовження реалізації заходів з оборони та стримування, активного використання переговорних форматів та консолідації міжнародного тиску на Російську Федерацію як гарантії недопущення ескалації конфлікту з боку Росії, зменшення напруги та припинення Російською Федерацією збройної агресії;

— використання всіх наявних механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, інших міжнародних організацій для консолідації

⁴⁷ Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про стратегію національної безпеки України».

міжнародної підтримки України у протидії російській агресії, відновленні територіальної цілісності та державного суверенітету України;

— розвиток відносин зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, сусідніми та іншими державами, а також із міжнародними організаціями для забезпечення міжнародної безпеки та протидії спільним викликам і загрозам, мінімізації їх впливу на Україну;

— повна імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та модернізація її параметрів там, де необхідно, за результатами всебічного огляду досягнення цілей Угоди відповідно до статті 481, з метою набуття повноправного членства України у Європейському Союзі;

— розвиток особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО;

— посилення спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони;

— сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір;

— розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту;

— захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди;

— забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту;

— посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі;

— розвиток державно-приватного партнерства.

Основним завданням у сфері воєнної безпеки є розвиток потенціалу стримування. Безумовним пріоритетом є боєздатні Збройні Сили України, підготовлений і вмотивований військовий резерв та ефективна територіальна оборона, які у поєднанні зі спроможностями інших органів сектору безпеки і оборони здатні завдати таких неприйнятних для противника втрат на землі, у повітрі, на морі та у кіберпросторі, що унеможливить реалізацію його агресивних намірів. Держава врахує уроки гібридної агресії проти України, бойових дій на Близькому Сході у нових доктринальних підходах до забезпечення воєнної безпеки.

Державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені також від невоєнних загроз з боку Російської Федерації та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти.

Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є:

— активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді;

— запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад;

— отримання повної і достовірної упереджувальної інформації про ситуацію в Україні та світі, протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України, сприяння реалізації національних інтересів України.

Оборонно-промисловий комплекс забезпечуватиме потреби Збройних Сил України, інших складових сектору безпеки і оборони України в озброєнні та військовій техніці, інвестуватиме у розвиток технологій, виробничих потужностей, людських ресурсів, залучатиме інвестиції, братиме участь у спільних міжнародних проектах, реалізуватиме потенціал державно-приватного партнерства, виступатиме у такий спосіб драйвером економічного зростання.

Держава сприятиме зміцненню експортного потенціалу оборонно-промислового комплексу, активізуватиме військово-технічне співробітництво з іноземними партнерами з метою залучення сучасних технологій в оборонну та суміжні галузі економіки, а також створенню спільних підприємств та нових робочих місць.

Для захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектору безпеки і оборони.

Для цього Україна:

— зміцнить демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони України як запоруку законності та ефективності діяльності його складових, підвищить ефективність управління, зміцнить нагляд і посилить відповідальність посадових і службових осіб органів сектору безпеки і оборони;

— перегляне й забезпечить виконання законодавства у сфері національної безпеки і оборони, зокрема уточнить та імплементує норми Закону України «Про національну безпеку України»;

— створить систему ефективного управління та координації діяльності органів сектору безпеки і оборони, удосконалив її архітектуру;

— оптимізує структуру, функції і чисельність Служби безпеки України як спеціально уповноваженого державного органу у сферах контррозвідувальної діяльності та охорони державної таємниці, головного органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, що дасть змогу попереджати, своєчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози безпеці України і запобігати їм, припиняти розвідувальні, терористичні та інші протиправні посягання спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усувати умови, що їм сприяють, та причини їх виникнення;

— створить ефективне розвідувальне співтовариство, посиливши його роль у реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони, зміцнить систему координації та контролю діяльності розвідувальних органів, розвиватиме розвідувальні спроможності;

— завершить створення національної системи кібербезпеки, сформує сучасні спроможності суб'єктів забезпечення кібербезпеки і кібероборони та зміцнить систему їх координації;

— удосконалить державну охорону органів державної влади і визначених законом посадових осіб;

— забезпечить системність реформування Національної поліції України, посилить кримінальну поліцію та органи досудового розслідування, зокрема у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю;

— забезпечить розвиток Національної гвардії України з урахуванням досвіду держав – членів ЄС, посилить її інституційну спроможність виконання завдань за призначенням;

— організує розбудову та використання комплексних систем відеоспостереження з аналітичною складовою в інтересах громадської безпеки;

— забезпечить розвиток та удосконалення загальнодержавної системи захисту державного кордону, зокрема імплементацію європейських стандартів прикордонної безпеки, скоординовану діяльність державних органів України та військових формувань для системного розвитку інтегрованого управління кордонами;

— оптимізує державну систему цивільного захисту шляхом удосконалення її структури та системи управління (координації), удосконалить реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточнить завдання на мирний час та в особливий період;

— автоматизує процеси надання адміністративних послуг іноземцям та особам без громадянства, посилить міграційний контроль на державному кордоні і всередині держави для забезпечення дотримання іноземцями та особами без громадянства законодавства України.

Однак коли та як будуть виконані зазначені завдання – невідомо.

Заключними положеннями Стратегії зазначається, що вона є основою для розроблення таких документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації:

1. Стратегія людського розвитку;
2. Стратегія воєнної безпеки України;
3. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України;
4. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України;
5. Стратегія економічної безпеки;
6. Стратегія енергетичної безпеки;
7. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату;
8. Стратегія біобезпеки та біологічного захисту;
9. Стратегія інформаційної безпеки;
10. Стратегія кібербезпеки України;
11. Стратегія зовнішньополітичної діяльності;
12. Стратегія забезпечення державної безпеки;
13. Стратегія інтегрованого управління кордонами;
14. Стратегія продовольчої безпеки;
15. Національна розвідувальна програма⁴⁸.

Таким чином, порушуючи строки виконання норм Указу Президента України Службою безпеки була розроблена відповідна Стратегія, а саме Стратегія забезпечення державної безпеки першою помилкою якої є відсутність, або хоча б посилання на поняття державної безпеки та її змістовне обґрунтування.

В Стратегії терміни визначені з повним порушенням правил визначення понять і вживаються у такому значенні:

— **забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації** – впровадження комплексу організаційно-правових, адміністративних, інженерно-технічних, оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів, заходів із забезпечення технічного та криптографічного захисту секретної та службової інформації, спрямованих на запобігання її витоку;

— **забезпечення державної безпеки** – створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної

⁴⁸ Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Про Стратегію національної безпеки України».

цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні;

— **загрози державній безпеці** – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів;

— **об'єкти забезпечення державної безпеки** – державний суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність України, оборонний, економічний і науково-технічний потенціал, кібербезпека, інформаційна безпека, об'єкти критичної інфраструктури, державна таємниця та службова інформація;

— **суб'єкти забезпечення державної безпеки** – державний орган спеціального призначення із правоохоронними функціями, правоохоронні та розвідувальні органи й інші державні органи та особи, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки відповідно до законодавства України;

— **суб'єкти розвідувально-підривної діяльності** – іноземні держави, спеціальні служби іноземних держав, а також організації, окремі групи та особи, діяльність яких становить загрозу національним інтересам України у сфері державної безпеки;

— **інформаційна безпека** – стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній

безпеці України. Інформаційна безпека є складовою національної безпеки України;

— **контррозвідувальний режим** – система передбачених законодавством сукупних контррозвідувальних, розвідувальних, режимних та адміністративно-правових заходів, що спрямовані на забезпечення державної безпеки та захист національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз, сприяють протидії розвідувальній, підривній, диверсійній, терористичній та іншій діяльності суб'єктів розвідувально-підривної діяльності, а також усуненню передумов для її здійснення та локалізації можливих негативних наслідків.

Повністю алогічно визначене безпекове середовище та загрози державній безпеці:

— Російська Федерація для реалізації власних стратегічних цілей в Україні, у тому числі компрометації її державності, продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні та інші засоби, кібератаки.

— Окупаційна адміністрація Російської Федерації, яку створюють її державні органи і структури, функціонально відповідають за управління тимчасово окупованими територіями України.

— Деструктивна пропаганда розпалює ворожнечу, провокує конфлікти та підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, слабкість системи стратегічних комунікацій.

— Спеціальні служби окремих іноземних держав продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України.

— Усталеними є намагання суб'єктів розвідувально-підривної діяльності отримати доступ до відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, а також іншої інформації з обмеженим доступом ... що здійснюються в оборонно-промисловому комплексі, економічній та науково-технічній сферах.

— Недостатня ефективність державних органів, непослідовність та незавершеність реформ складових сил безпеки, недоско-

налість механізмів правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки підвищують уразливість держави до загроз і знижують ефективність заходів із протидії таким загрозам.

— *Розвідувально-підривна та інша протиправна діяльність іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб, зокрема з використанням організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб, спрямована на руйнування механізмів державного управління та місцевого самоврядування.*

— *Обмеженість держави у фінансових ресурсах обумовлює необхідність застосування асиметричних тактик у безпековій сфері.*

— *Сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та нових схем його фінансування, міжнародної злочинності, зокрема в кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного фундаменталізму, політичного та релігійного екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки тощо.*

— *Цілеспрямованими є намагання окремих держав впливати через національні меншини на ухвалення органами державної влади та органами місцевого самоврядування рішень на шкоду державній безпеці України.*

— *Низький рівень добробуту населення знижує довіру до держави.*

— *Олігархічними колами встановлено контроль над стратегічними підприємствами та галузями національної економіки, у тому числі через вплив на політичні інститути та процеси.*

— *Посилюються загрози для критичної інфраструктури, пов'язані з тимчасовою окупацією частини території України.*

— *Збільшується кількість порушень законодавства України про міграцію іноземцями та особами без громадянства.*

При цьому суттєва зміна природи сучасних загроз усіх рівнів, розмиття меж між ними, проведення підривної діяльності нижче

усталених порогів їх виявлення суттєво ускладнює не лише забезпечення належного реагування на такі загрози, але й прогнозування подальшого розвитку безпекової ситуації взагалі. Викладені основні загрози державній безпеці залишатимуться актуальними й у середньостроковій перспективі.

Надалі Указом визначається необхідність:

— попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України,

— припинення розвідувальних, терористичних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України,

— усунення умов, що призводять до цих загроз та причин їх виникнення.

На підставі цього, повністю еkleктично основними завданнями державної політики у сфері забезпечення державної безпеки визначено:

— розвиток спроможностей суб'єктів системи забезпечення державної безпеки щодо своєчасного попередження, виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз державній безпеці України, запобігання та протидії таким загрозам;

— удосконалення контррозвідувального забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу, економічної безпеки, об'єктів критичної інфраструктури від впливу суб'єктів розвідувально-підривної діяльності;

— забезпечення дієвості контррозвідувального режиму в державі, усунення або локалізація причин та умов, що призводять до розвідувальної, терористичної, диверсійної та іншої діяльності суб'єктів розвідувально-підривної діяльності;

— системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці з метою досягнення політичних цілей, економічної вигоди або примушування органів державної влади, міжнародних організацій, юридичних чи фізичних осіб учинити певні дії або утриматися від їх учинення;

— інтенсифікація боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, протидія руйнуванню державного апарату та місцевого самоврядування у зв'язку з поширенням системної корупції в державних органах;

— здійснення контррозвідувального забезпечення сфери здійснення та забезпечення судочинства, органів правопорядку, відомств із контрольними повноваженнями та правоохоронними функціями з метою упередження формування позицій деструктивного впливу в інтересах іноземних держав та їх структур, а також організацій, окремих груп та осіб;

— проведення контррозвідувальних заходів з попередження, виявлення, запобігання та припинення протиправної діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп (у тому числі фінансово-промислових груп, міжнародних транснаціональних корпорацій та регіональних груп впливу) і осіб на шкоду державній безпеці, спрямованої на встановлення контролю над стратегічно важливими об'єктами критичної інфраструктури та окремими підприємствами, здійснення негативного впливу на їх стійке та безпечне функціонування і розвиток;

— завершення створення, подальший розвиток і посилення спроможності національної системи кібербезпеки, оптимізація координації її суб'єктів з метою ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі;

— активізація протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим на повалення (зміну) конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації в державі, підрив обороноздатності, та іншим проявам протиправної діяльності на шкоду інтересам України;

— попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки, миру і безпеки людства, розповсюдження зброї масового ураження й інших злочинів, які становлять загрозу державній безпеці України, а також забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації;

— упровадження гармонізованих зі стандартами безпеки НАТО та ЄС механізмів функціонування системи забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації, що включає технічний і криптографічний захист інформації, з урахуванням трансформації безпекового простору України;

— нарощування технологічних можливостей суб'єктів забезпечення державної безпеки, прийняття на озброєння новітніх систем апаратних комплексів та спеціальних засобів;

— удосконалення державної охорони органів державної влади і визначених законом посадових осіб;

— забезпечення подальшого розвитку та поліпшення загальнодержавної системи захисту державного кордону, зокрема імплементації європейських стандартів прикордонної безпеки, скоординованої діяльності державних органів України та військових формувань для системного розвитку інтегрованого управління кордонами;

— посилення міграційного контролю на державному кордоні та в державі для забезпечення дотримання іноземцями й особами без громадянства законодавства України, автоматизація процесів надання адміністративних послуг іноземцям та особам без громадянства;

— створення ефективної системи обміну інформацією між суб'єктами забезпечення державної безпеки та запровадження дієвих механізмів доступу суб'єктів забезпечення державної безпеки до державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних;

— підвищення професійного рівня фахівців суб'єктів забезпечення державної безпеки;

— забезпечення належного рівня соціально-правового захисту фахівців суб'єктів забезпечення державної безпеки;

— удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування системи забезпечення державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії;

— упровадження дієвих механізмів взаємодії суб'єктів забезпечення державної безпеки із громадянським суспільством, зміцнення демократичного цивільного контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення державної безпеки;

— подальший розвиток міжнародного співробітництва в безпековій сфері, насамперед з питань боротьби з тероризмом, його фінансуванням, кіберзлочинністю, нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом, та транснаціональній організованій злочинності, а також з питань захисту об'єктів критичної інфраструктури та запровадження національної системи стійкості.

Для реалізації Стратегії необхідним є вжиття таких заходів як:

1. Підготовка й ухвалення законодавчих та інших нормативно-правових актів, що стосуються:

— удосконалення законодавства з питань забезпечення державної безпеки;

— розподілу повноважень суб'єктів забезпечення державної безпеки;

— удосконалення механізмів боротьби з тероризмом і його фінансуванням;

— забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації;

— забезпечення кібербезпеки;

— гарантування інформаційної безпеки;

— захисту об'єктів критичної інфраструктури;

— запровадження національної системи стійкості;

— удосконалення діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, у тому числі з урахуванням досвіду держав – членів ЄС і НАТО.

2. Моніторинг реалізації визначених стратегічними і концептуальними документами планових заходів із забезпечення державної безпеки та їх своєчасне корегування;

— Узагальнення й аналіз правозастосовної практики законодавчих та інших нормативно-правових актів України, спрямованих

на досягнення цілей, виконання завдань і визначення основних напрямів діяльності щодо забезпечення державної безпеки⁴⁹ (розрядка наша і зроблена для порівняльного аналізу).

Таким чином, навіть пересічному громадянину України видно, що всі закладені в зазначені вище документи протиріччя серйозно завадять виконати вимоги Указу:

1. Службі безпеки України та Кабінету Міністрів України щороку до 1 березня надавати Раді національної безпеки і оборони України інформацію про стан реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки.

2. В шестимісячний строк після затвердження Стратегії Службою безпеки України за участю суб'єктів сил безпеки розробити план заходів, що буде **(чомусь)** затверджено Кабінетом Міністрів України.

3. У подальшому розробляти відповідні програмні документи у сфері забезпечення державної безпеки та нормативно-правових актів щодо розвитку складових сил безпеки України, зокрема з питань: контррозвідувальної діяльності; удосконалення механізмів та інституційної спроможності суб'єктів боротьби з тероризмом, транснаціональною та організованою злочинною діяльністю, що використовується іноземними спецслужбами, терористичними організаціями та незаконними збройними формуваннями; захисту об'єктів критичної інфраструктури; охорони державної таємниці та службової інформації; забезпечення кібербезпеки.

Тобто, унеможливлується реалізація чергової норми Указу про те, що виконання положень Стратегії здійснюватиметься **на плановій основі** на період до 2025 року, та й очевидно і в подальшому.

⁴⁹ Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки».

Загальні висновки

Державна безпека – це безпека: державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом; державотворення і конструктивної політики задля стабільності суспільства; політичного суверенітету; територіальної цілісності України і недоторканності її кордонів; інститутів державної влади; національно-державних інтересів у сфері економіки задля ефективної реалізації соціального призначення держави – забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства та держави.

Якісний стан безпеки держави залежить від рівня загроз для неї та ефективності системи протидії останнім. Автор вважає недоцільним розпорошуватися на їх деталізацію без прив'язки до достатньо розробленої ще за радянських часів системи заходів з протидії в першу чергу розвідувально-підривній діяльності спецслужб іноземних держав, окремих організацій та осіб.

Безпеку держави у сучасних умовах розвитку українського суспільства забезпечує не лише Служба безпеки України, як-то зазначено в законодавстві, а й інші органи влади та управління, від яких вона напряду залежить: Верховна Рада, Президент, РНБО та суди України, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство енергетики та захисту довкілля України; Міністерство закордонних справ України; Міністерство фінансів України; Міністерство юстиції України; Державна податкова служба України; Державна служба України з етнополітики та свободи совісті; Державна митна служба України; Державна служба геології та надр України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна служба фінансового моніторингу України; Державна служба експортного контролю України; Державна фіскальна служба України та практично всі інші державні інституції.

Таким чином, безпека держави, як системи політичної влади в Україні, залежить від її політичної, економічної, наукової та науково-технологічної складових, які є фундаментом інноваційної політики України.

Політична безпека, як якісний стан політичної системи суспільства, який має визначатися законодавчо і досягатися системою заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу держави, забезпечення державотворення і конструктивної політики стабільності суспільства сприятиме надійному захисту національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, насамперед – прямих та опосередкованих економічних збитків. У сучасному світі рушійною силою економіки стають якісно нові знання, тому структуру економіки, як інноваційної, можна звести до наступної формули: загальна економіка = економіка науки + науково-технологічна економіка + економіка матеріального виробництва.

Тобто безпека держави залежить, найперше, від її політичної складової із забезпечення економічної безпеки суспільства.

Як нами вже неодноразово зазначалося, діяльність органів державної безпеки доцільно розглядати як систему, що включає в себе: мету, завдання, об'єкт, суб'єкт, засоби що використовуються, форми, методи, саму фізичну діяльність і очікуваний результат (Д = М => З => О-бт => Суб-т => З => Ф => М => Фіз. Д = Результат).

Відповідно до специфіки мети, методів, сил, засобів тощо СБ України, ми у якості прикладу, для інших державних структур спробуємо її класифікувати наступним чином.

ГЛАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ СБ УКРАЇНИ			
Політична, економічна, науково-технічна, військова та соціальна сфери			
НЕГЛАСНА (АГЕНТУРНА ТА ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНА) ДІЯЛЬНІСТЬ			
Політична, економічна, науково-технологічна, військова та соціальна сфери			
РОЗВІДУВА- ЛЬНА	КОНТР- РОЗВІДУВА- ЛЬНА	АНТИ- ТЕРОРИСТИ- ЧНА	АНТИ- КОРУПЦІЙНА
Елементи: контррозвіду- вальної, анти- терористичної та антикоруп- ційної діяль- ностей	Елементи: розвідуваль- ної, антите- рористичної та антикоруп- ційної діяль- ностей	Елементи: контррозвіду- вальної, розві- дувальної та антикорупцій- ної діяльно- стей	Елементи: контррозвідува- льної, антитеро- ристичної та ро- звідувальної ді- яльностей
Аспекти: Суто інформа- ційний; Інформаційно: – розвідуваль- ний; – контррозві- дувальний; – антитерорис- тичний; – антикоруп- ційний.	Аспекти: Суто інфор- маційний; Інформа- ційно: – контррозві- дувальний; – розвідува- льний; – антитерори- стичний; – антикоруп- ційний.	Аспекти: Суто інформа- ційний; Інформаційно: – антитерорис- тичний; – розвідуваль- ний; – контррозві- дувальний; – антикоруп- ційний.	Аспекти: Суто інформа- ційний; Інформаційно: – антикорупцій- ний; – розвідуваль- ний; – контррозвіду- вальний; – антитерорис- тичний.
Рівні діяльності: стратегічний (на політичному рівні державного керівництва); тактичний (на рівні органів та підрозділів СБ України, але з урахуванням регіональних інтересів).			

На наше переконання, лише тільки за такої методики може бути адекватно суспільним відносинам будуватися система їх захисту та забезпечуватися безпека органів влади та управління саме спеціальним правоохоронним органом (СБУ), як гаранта забезпечення безпеки особи та суспільства.

Однак, якщо такі новації для фахівців СБ України неприйнятні, тоді їм ніхто не забороняє скористатися досвідом класифікації підривної діяльності спецслужб іноземних держав, окремих організацій та осіб, які достатньо повно описані у підручниках КДБ СРСР і на основі якої виписувалися різного роду системи протидії.

Наукове видання

Гордієнко С. Г.

**ГЕНЕЗА СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Підписано до друку 17.03.2023. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк.арк. 6. Наклад 300. Зам. № 71.

Надруковано в “Видавництво Людмила”.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
“Видавництво Людмила”
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net